

V. V. V I N O G R A D O V:

I.V. Sztálin-nak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló munkái és a szovjet nyelvtudomány fejlődésének új utjai a nyelvészeti vita eredményeivel kapcsolatban.

I

A marxizmusnak a nyelvtudományban való meghonosítása a szovjet társadalomtudományok fejlesztése terén egyik legfontosabb feladat. Ez a feladat már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első éveiben előttünk állott és élénk társadalomtudományi és politikai érdeklődést váltott ki. A szovjet tudósok - történészek, filológusok, filozófusok és nyelvészek egy része ennek a feladatnak a megoldását akkor N.J. Marr akadémikus nevével fűzte egybe. A szovjet társadalom egyes köreinek véleménye szerint N.J. Marr neve körül már a 20-as évek vége felé és a 30-as évek elején kialakult annak a mély marxista gondolkodónak a nimbusza, aki a szovjet nyelvtudomány és a vele szomszédos tudományok területén teljes fordulatot idézett elő.

Annak a cikkgyűjteménynek az előszavában, amelyet az új ábécé megalkotására létesített Össz-szövetségi Bizottság N.J.Marr emlékének szentelt, a szerkesztők (I.I.Mescsanyinov akadémikus és mások) ezt írták: "Az N.J.Marr megalkotta új nyelvelmélet, az u.n. "Jafetita elmélet" új távlatokat nyit meg nemcsak a nyelvtudomány területén, hanem számos más tudomány területén végzendő kutatások számára is. N.J.Marr munkáiban messze túl lépi a tisztán nyelvészeti kutatások kereteit, elméletének óriási jelentősége van az anyagi kultúra, a gondolkodás fejlődés-története, a társadalmi alakulatok története, az irodalomtudomány, a filozófia, a vallás- és művészettörténet szempontjából egyaránt; különösen nagy a jelentősége a nyelvfejlesztés szempontjából. N.J.Marr a nyelvet szoros kapcsolatban vizsgálta a gondolkodással és gazdag, tényleges anyagon mutatta ki azt, hogy a nyelv és a gondolkodás felépítmény az anyagi alapon és a társadalmi viszonyokon. N.J.Marr az egységes nyelvteremtő folyamatról szóló tanításában nagy gondolati mélységgel és hatalmas, sokoldalú tudással mutatott rá arra, hogy ... a nyelv fejlődése a társadalmi alakulatoktól és a gazdasági struktúráktól való függésében számos stádiumon megy keresztül, továbbá, hogy a nyelv és a gondolkodás ugrásszerűen emelkedik forradalmi

zökkenések útján, nyomon követve magában a társadalomban végbe-
menő forradalmi zökkenéseket. Az N.J.Marr által a nyelvtudomány-
ban alkalmazott paleontológiai módszer lehetővé tette a nyelv és
a gondolkodás legrégibb fejlődési szakaszainak feltárását, és a
nyelv harmonikus fejlődéstörténetének felépítését. Az emberi
nyelv, amint ezt N.J.Marr bizonygatta, kis, különálló primitív
nyelvek sokaságából fejlődik ki a társadalom felépítésének ko-
rábbi fokain a kisebbszámu, nagy nemzeti nyelveken át az osztály-
nélküli társadalom jövőbeli egységes, közös emberi nyelvéig.
N.J.Marr akadémikus tanítása, amely elméletileg megalapozza azt
a tételt, hogy ... a különböző nyelvek egyenjogúak, óriási je-
lentőségű országunk minden nemzetisége számára, a formájában
nemzeti, tartalmában szocialista kultúrák felépítése szempontjá-
ból... N.J.Marr munkái lehetővé teszik a gyakorlati nyelvészet
számos problémájának megoldását, amilyen pl. a korábban írásbe-
liség nélküli nemzetek számára készített írás megszerkesztésé-
nek és fejlődésének problémája, az irodalmi nyelv és a tájszólá-
sok közötti kölcsönös viszony problémája, amely az új, kialaku-
lóban lévő írások szempontjából igen nagyjelentőségű, a termino-
lógia kidolgozásának problémája, a korábban elmaradott nyelvek
új szóanyaggal való felfrissítésének problémája, stb. 1)

"Az új nyelvelmélet" módszertani alapját marxista-leninistá-
nak ismerték el. 2) Még 1928-ban M.N.Pokrovszkij történész, aki
a szovjet történettudománynak sok kárt okozott, N.J.Marról a
Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottság és az Összszövetségi
Központi Végrehajtó Bizottság 1928. május 23-i Értesítőjében
ezt írta: "Ha Engels még közöttünk élne, akkor most minden kom-
munista főiskolás foglalkoznék Marr elméletével, mert ez az el-
mélet bejutna a történelem marxista értelmezésének vasveretű
kelléktárába."

N.J.Marr tanítványai és azok a szovjet nyelvészek, akik tényle-
gesen vagy formálisan nyelvészeti elméletének követői közé tar-
toztak, N.J.Marr halála után szívesen adták ki magukat a marxis-
ta nyelvtudomány megteremtőinek és hordozóinak. Igaz, hogy N.J.
Marr hívei és tisztelői távolról sem fejtegették és fejlesztet-
ték tovább N.J.Marr minden nézetét, koncepciójának éppen leg-
lényegesebb elemeit. N.J.Marr akadémikus új nyelvelméletének
követői között nem volt meg a belső tudományos ideológiai egy-
ség. Az a nyelvészeti irány, amely N.J.Marr akadémikus, mint
nyelvtudós életműve nyomán támadt vagy pedig eredetében, leg-
alábbis részben, összefüggött vele, több ágra szakadt. Mindazt
azonban, ami a szovjet nyelvtudományban közvetlenül vagy közvet-
ve nem függött össze N.J.Marr nevével, és ami a szovjet nyelv-
tudomány fejlődésében, valóban nagy, progresszív szerepet ját-
szott, azt az új nyelvelmélet képviselői reakciónak, burzsoá-
nak, majd hogy nem szovjetellenesnek minősítették. A vélemények
harcát, a kritika szabadságát elfojtották, különösen az utóbbi
években (1947-től 1950 májusának elejéig).

I.V. Sztálin így jellemezte a szovjet nyelvtudományban kiala-
kult helyzetet: "Kialakult a csálhatatlan vezetőknek egy zárt
csoportja, amely biztosította magát mindenfajta lehetséges kri-

tikával szemben s önkényeskedni és arcátlankodni kezdett. 3)

Holott: "Egy tudomány sem létezhet - amint I.V.Sztálin mondja - és nem érhet el eredményeket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül". A szovjet nyelvészetben uralkodó, ki nem elégtő állapot, a fejlődésében meglévő pangás komoly nyugtalanságot keltett Pártunkban és a szovjet társadalom széles köreiben. A Pravda 1950. május 9-én szabad vitát nyitott meg a nyelvtudomány kérdéseiről, "hogyan a szovjet tudósok kritika és önkritika útján leküzdjék a szovjet nyelvtudomány fejlődésében tapasztalható pangást és e területen helyes irányt adjanak a további tudományos munkának." A vitában egyforma határozottsággal és szabadsággal emelték fel szavukat mind N.J.Marr elméletének kritikussai, mind pedig védői. A vélemények harca a nyelvészet alapvető kérdései körül összpontosult. A felhozott problémák és a kifejtett tételek egy részét most a vita befejezte után ellentétes párokra oszthatjuk, minthogy N.J.Marr védőinek és ellenfeleinek a nézetei egymással szembenállóknak bizonyultak.

1. N.J.Marr tanítása a nyelvteremtő folyamat egységéről, azaz általában az emberi nyelv fejlődésének egységes folyamatáról - és az a követelmény, hogy a konkrét nyelvek történetét valamint a rokonnyelvek rendszereinek történetét gondosan tanulmányozni kell.
2. N.J.Marrnak arról a döntő szerepről szóló tanítása, amelyet a forradalmi gyökeres változások, "a robbanások", a nyelv és a gondolkodás fejlődésében meglévő stadiális változások játszanak, továbbá a nyelvnek egyik minőségi állapotból egy másikba való ugrásszerű átmeneteiről szóló tanítása - és az a meggyőződés, hogy az evolúció elve a nyelv történeti mozgásának megértése szempontjából nagy szerepet játszik (evolucionizmus).
3. N.J.Marr tanítása a nyelvek kereszteződéséről, mint a szerkezetileg és minőségileg új nyelvek képződésének aktív és alapvető eszközéről - és az a nézet, amely a kereszteződést csak a nyelvtörténet egyik integrációs folyamatának, a nyelvfejlődés komoly, történetileg meghatározott eseményének tekinti, amely azonban távolról sem vezet a nyelv szerkezetének gyökeres megsemmítésére és rendszerint csak bizonyos földrajzi területeken beszélt nyelvek érintkezése révén megy végbe.
4. Marrnak és iskolájának tanítása a nyelv osztályjellegéről, az a megállapítás, hogy az egyes nyelvek minden korszakukban osztályjellegűek - és az az elv, hogy "osztálynyelvek nem léteznek."
5. Az új nyelvelmélet képviselőinek az a hite, hogy még a nyelvtani szerkezet alapjait is az osztályok vetik meg, tovább, hogy még a nyelvtani kategóriáknak is a társadalmi rendszerek, az osztályideológiák, az osztálygondolkodás szolgálnak előfeltételül - és az a tétel, amely szerint: "A nyelv nyelvtanát a nép és nem az osztály alakítja ki."
6. N.J.Marr tanítása a gondolkodás fejlődésének különféle minőségi stádiumairól, továbbá arról, hogy a nyelv és a gondolkodás elvá-

lasztható, sőt a jövőben feltétlenül el is választandó és hogy az emberi érintkezés lehetséges a nyelv természeti anyagától, a természet normáitól független gondolkodásnak a segítségével - és a marxista tanítás a nyelv és a gondolkodás dialektikus egységéről, a gondolkodás és a nyelv széttephetetlen kapcsolatáról.

7. N.J.Marr tanítása a nyelv szerkezetének hirtelen "szakaszos" átalakulásáról - és a nyelv nyelvtani szerkezetének állandóságára vonatkozó történetileg megalapozott nézetek.

8. N.J.Marr tanítása, hogy a nyelv minden változását, még a fonetikai változásokat is közvetlenül a társadalmi és gazdasági élet határozza meg - és a hangváltozások, az asszimiláció stb. történeti tényeivel foglalkozó vizsgálatok eredményei, amelyek arról tanuskodnak, hogy "a nyelvi változások ilyen durva szociologizálása" - szükségtelen és nincs meg a történeti létjogosultsága.

9. A Marr-elmélet követőinek az a tanítása, hogy minden nyelvi jelenség felépítményként függ össze a gazdasági alappal és annak sorsával - és a nyelv fejlődésének belső törvényszerűségeiről és arról szóló tanítás, hogy legalábbis egyes változások - a fonetikai és a nyelvtani, valamint a szóképzés változásai és az alap változásai között nincs közvetlen összefüggés.

10. Az új nyelvelmélet képviselőinek az a meggyőződése, hogy N.J.Marr megvetette a marxista szemaszológia alapjait, hogy (az elemek szerinti analízis segítségével) feltárta az egyetemes jelentőségű "szemantikai törvényeket", mint pl. a funkcionális szemantika törvényét, a jelentések polarizációjáról, azaz egy jelenségnek két egymással ellentétben álló jelenségre való szétválásáról szóló törvényt - és az az objektív megállapítás, hogy az új, szigorúan és szorosan a dialektikus materializmus módszerére alapozott szemaszológia meglátta még "nem ténye tudományos tevékenységünknek".

11. Az a tagadó magatartás, amelyet az új nyelvelmélet képviselői majdnem minden forradalomelőtti - N.J.Marr műveinek megjelenéséig élt - nyelvész munkájával szemben tanusítottak, - és a Marr előtti orosz nyelvtudomány hagy és a nyelvtudomány egyetemes történetében játszott progresszív szerepének elismerése.

12. A Marr féle négy elemes paleontológiai analízis és az összehasonlító-történeti módszer.

13. A különböző rendszerű nyelveknek a Marr-elmélet hívei által védeltetett stadiális, vagy stadiál-tipologikus osztályozása - és a nyelvek genealogiai osztályozása, (azaz a rendszerek rokonsága szerinti, tehát egy forrásból, egy nyelvből, egy alaptól való származásán alapuló rokonság szerinti osztályozása).

14. N.J.Marr tanítása a lineáris "nyelvről", mint az emberi érintkezés elsődleges eszközéről, a hangnyelvnek a mágusok "munkamágiás" cselekedetével kapcsolatos keletkezéséről, továbbá arról a később bekövetkezett forradalmi átmenetről, amelynek során a társadalom a gesztusnyelvtől a hangnyelvig, mint érintkezési eszkö-

zig eljutott - és a marxizmus-leninizmus klasszikusainak az a tanítása, hogy a hangnyelv az emberek munkatevékenysége folyamán az egymás közötti érintkezés szükséglete alapján keletkezett.

15. N.J.Marrnak az a nézete, hogy az osztálynélküli társadalom jövő, egységes nyelve kialakulásának meggyorsítása céljából tudományosan kidolgozott, mesterséges rendszabályokat kell alkalmazni - és a Sztálin által kidolgozott marxista tanítás a nemzeti nyelvek fejlődésének főbb korszakairól, a zonális nyelvekkel közös meglétükről és az emberiség nyelvének egy nemzetközi nyelvbe való eljövendő egybeolvadásáról a szocializmusnak az egész világon való győzelme korszakában.

16. N.J.Marr tanítása, mely szerint a szocialista nemzetek mai nyelveinek "gyökeresen" át kell alakulniuk s hogy "az egész felépítmény világnak új vágányokra, az emberi nyelv stadiális fejlődésének új fokára való ugrásszerű átállása révén" 4) új nyelveknek kell kialakulnia - és másfelől az a felismerés, hogy a mai nyelvek normalizálása a jelenleg élő nyelvi jelenségek és kapcsolatok értékelése alapján, valamint a társadalom szempontjából legjelentősebb progresszív nyelvhasználat kiválasztása alapján célszerűnek látszik.

17. A kozmopolitizmus nyíltan kifejezett elemei N.J.Marr akadémikus tanításában, a nemzeti nyelvek és nemzeti kulturák önállóságának tagadása és az a mély meggyőződés, hogy a nemzeti önállóság elvének történeti jelentősége van a nyelvek fejlődése szempontjából, legalábbis a kommunizmusnak az egész világon való győzelme korszakában.

18. Marr a mai nyelvtant, mint olyant, amelyet a nyelvről való formalista - idealista tanítás, az idealista-formalista tudományos világnézet alakított ki 5) - teljesen elveti ; másfelől szerepel az a megállapítás, hogy a mai nyelvek normatív nyelvtanainak nagy formáló és logikus gondolkodásra nevelő jelentőségük van.

Magától értetődik, hogy a vita során - I.V.Sztálin zseniális cikkeinek megjelenéséig - ezek az ideológiai ellentétek még nem alakultak ki, nem domborodtak ki olyan pontosan, mintahogy ezeket most mindnyájan látjuk.

A vita folyamán szükségképpen felmerültek a nyelvészeti kádereknek az új nyelvelmélet képviselői által előidézett szétforgácsolódásának, szétszéledésének kérdései. "Az egység hiánya a nyelvtudósok előtt álló feladatok megismerésében, valamint az "új" elmélet szembenállása a "régivel, amit Marr hibás igyekezete hívott életre a "régitől" való légmentes elzárkózásból, továbbá a kölcsönös meg nem értés, bizalmatlanság stb. - íme ezek az okai erőink szétforgácsoltságának" 6), írta a vita egyik résztvevője, G.Sz. Ahlégvianyi.

A vita során maguk "az új nyelvelmélet" képviselői mutattak rá egész sor hiányosságra, kidolgozatlanságra, vitás és téves tételekre, az új nyelvelmélet keretein belül megoldatlanul maradt

problémára, amilyen pl. a történeti határok elmosódottsága, N.J.Marr paleontológiai analízise metodikai alkalmazásának lehetőségével, a teljes megbízhatóság hiánya a nyelv és a gondolkodás stadiális fejlődéséről szóló tanításban és a nyelv stadiális periodizációjában; a gondolkodás fejlődése Marr-féle sémájának vitassága; mechanisztikus elemek a nyelv és a társadalom kölcsönös viszonya kérdésének eldöntésében; ellentmondás a nyelvtan feladatainak és lényegének meghatározásában, továbbá a morfológia és a szintaxis kölcsönhatásának megértésében; nemtörődomség az egyes nyelvek történetével és a rokonyelvek rendszerének történetével kapcsolatban; pontatlanság az u.n. "értelmi kategóriák" lényegének feltérásában, teljes kidolgozatlanság az összehasonlító történeti nyelvtanoknak az új nyelvelmélet szempontjai szerinti problémái terén; az osztálynyelv jellegére vonatkozó konkrét vizsgálatok hiánya, sőt magára az osztálynyelv szó létjogosultságára vonatkozó világos bizonyítékok hiánya, homályosság a nyelvek összeolvadása és szétválása kérdésében, történelemellenes tendenciák a különböző rendszerű nyelvek szerkezete egybevetésének metodikájában, a nyelvek kereszteződéséről, mint az újfajta nyelvek kialakulásának főszeközéről szóló tanítás alaptalansága, minthogy "a nyelvek kialakulásának utjai egészen különbözők"; Marr örökségével szemben széles körben tanusított dogmatikus magatartás, N.J. Marr akadémikus elavult és hibás tételei kellő kritikai értékelésének hiánya és sok más.

A vitával kapcsolatban megjelent egyes cikkek szerzői hangsúlyozták, hogy az új nyelvelmélet sok követője ténylegesen eltér N.J. Marr főbb tételeitől, bár munkájukat teletüzdelik Marr műveire való utalásaikkal. Ilyenek pl. I.I. Mescsanyinov, Sz.V.Kacnyel-szon professzor, A.C. Gvesznyickaja professzor és mások legutóbbi művei. Az elméleti széthullottság megmutatkozott maguknak N.J. Marr követőinek a vitacikkeiben is.

Igy pl. a nyelv stadiális változásairól szóló tanítás Marr-féle metodikájának történelemellenességét hangsúlyozta G.Szansejev professzor, a stadiális nyelvfejlődés elvének híve. Szansejev szerint "Marr legfőbb hibája az volt, hogy az általa megjelölt stadiális változások mindegyike a civilizáció küszöbe alatt megvége és a változások mintegy megszűnnek az osztálytársadalmak kialakulásának és létezésének a korszakában". G. Szansejev álláspontja az, hogy a stádiumokat az egyes nyelvek konkrét történetében kell tanulmányozni. Szansejev professzor véleménye szerint: "nem lehet megtalálni a helyes utat, ha pl. a kínai nyelvet a némettel, a tanulmányozott nyelvek konkrét történetének figyelembe vétele nélkül hasonlítjuk össze. Eredményt csak abban az esetben lehet elérni, ha a mai németek nyelvét hasonlítjuk össze a régi germánokéval, ha a mai kínai nyelvet állítjuk szembe az időszámításunk előtti III. évszázad kínai nyelvével. A különféle rendszerű és tipológiájú nyelveket általánosítás céljából csak akkor lehetséges összehasonlítani, ha azokat a stadiális történeti szempontból egyenként tanulmányozzuk, ha figyelembe vesszük a nyelvek hordozói, azaz a népek társadalmi fejlődésének konkrét történetét." 7)

A vita bebizonyította, hogy egyes tételeket, amelyeket N.J.Marr követői megsemmisítő kritikával illettek, mint burzsoá idealista

és szovjetelleneseket, pl. az analitikus rendszernek a szintetikus rendszerrel szemben való elsőbbségéről szóló tételt és - ennek megfelelően az analitikus nyelveknek a szintetikus nyelvekhez viszonyított nagyobb fejlettségéről és progresszív voltáról, valóban maga N.J.Marr terjesztette és tőle vették át egyes közeli tanítványai /I.I.Mescsanvinov, stb./ 8)

Ezenkívül nyilvánvalóvá vált, hogy az új nyelvelmélet nem szolgálhat a Szovjetunió vagy a külföldi országok jelenlegi élő nyelvei tanulmányozásának alapjául. Egy ilyen munka számára szükséges főbb nyelvészeti kategóriák: a szó, a mondat, a szókapcsolat, összetett mondat, az összetett szintaktikai egész, frazeológiai egység fogalmát, az idiómák, a különböző nyelvtani, lexikológiai és stilisztikai kategóriákat, szóval mindazokat a főbb problémákat, amelyek a nyelv tanulmányozásának általános irányát és módszerét meghatározzák, sem maga N.J.Marr, sem követői nem határozták és magyarázták meg pontosan és világosan dialektikus-materialista módon.

I.V.Sztálin a vita eredményeit összegezve és jelentőségét értékelve, azt mondta: "A vita nemcsak szétzúzta a nyelvtudományban uralkodó régi rendszert, hanem egyúttal rávilágított a felfogásoknak arra a hihetetlen zürzavarára is, amely a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseiben e tudományág vezető körei között uralkodik. A vita megkezdéséig hallgattak és elhallgatták a nyelvtudomány gyászos állapotát. A vita megkezdése után azonban már lehetetlen volt hallgatni, kénytelenek voltak állástfoglalni a sajtó hasábjain. És mi történt? Kiderült, hogy Marr tanításában egész sor hézag, hiba, tisztázatlan probléma, kidolgozatlan tétel van." 9) Ennek főokát I.V.Sztálin élesen és szemléltetően feltárta: N.J.Marr "... nem tudott marxistává lenni. A marxizmusnak csak egyszerűsítője és vulgarizálója volt a "proletkultosok" és a "Rapp" követők fajtájából. 10)

II

A vita jelentősége a szovjet nyelvtudomány további fejlődése szempontjából nem merül ki abban, hogy feltárta N.J.Marr és tanítványai hibáit, hogy a vita során, különösen I.V.Sztálin munkáinak megjelentével kiderült N.J.Marr elméletének nem-marxista lényege. A vita során felszínre került, de I.V.Sztálin nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó munkáinak megjelenéséig nem nyert megoldást számos fontos általános elméleti és konkrét történeti jellegű kérdés, mint pl. a nyelvtan és a dialektikus logika kölcsönhatásának kérdése a mondatelméleten belül, a nyelv formális és ideológiai jellegű kölcsönhatásának kérdése, az egész nép által beszélt nyelv ideológiai oldalának az osztályverdekből harcoló osztályok által való felhasználásának kérdése, a minden nemzeti kultúrában megtalálható két kultúrára, a burzsoá- és proletár-kultúrára való lenini utalás jelentőségének kérdése az irodalmi nyelv s így a szépirodalmi nyelv szempontjából is, a szocialista népek nyelvi fejlődése törvényszerűségeinek kérdése, az irodalmi nyelvnek a szocialista társadalomban való "népiességgel és köz-

vetlenségével" kapcsolatos probléma, a népköltészet és a szovjet szépirodalom nyelvének kérdése, a szovjet publicisztika kérdése, a közös nemzeti nyelvből kiágazó dialektusok kérdése a szocializmus győzelme korszakában, a mai orosz nyelv és a szovjetunióbeli más nemzeti nyelvek gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos elvek és módszerek kérdése és sok más. "A vita, mondja Sztálin elvtárs - abban a tekintetben is lendített az ügyön, hogy feltárta a szovjet nyelvtudományban lévő ideológiai fogvatékosságokat" 11), azaz azoknak a szovjet nyelvtudósoknak a helyes marxista iránytól való elhajlásait, akik szkeptikus, vagy teljesen tagadó magatartást tanusítottak az u.n. "új elmélettel" szemben.

A vita során feltárultak a kiáltó nézeteltérések és ellentmondások a szovjet nyelvészek között az általános nyelvészet főbb központi kérdéseinek tárgyalásában: a nyelv társadalmi természetének, a alaphoz és a felépítményhez való viszonyának, a nyelv és a gondolkodás összefüggésének, a gondolkodás fogalma feltárásának a kérdésében (minthogy egyes nyelvészek N.J.Marr nyomán egyenlőségi jelet tettek a gondolkodás és a világnézet, az ideológia közé, és hangsúlyozták a gondolkodás osztályjellegét) a népi és a nemzeti nyelvek lényegének a megértésében, (minthogy az a felfogás, hogy a nemzeti nyelv osztályjellegű, a nemzeti nyelvnek az osztálydialektikusokkal való összekeverésére vezetett), a nyelv és a kultúra közötti kapcsolat megértésében, a népnyelv és az irodalmi nyelv különböző történeti korszakokban való kölcsönhatása elképzelésében, a nyelv és a dialektus közötti kölcsönös történeti kapcsolat és kölcsönhatás meghatározásában, a nyelvfejlődés általános törvényszerűségeiről szóló tanítás és az egyes nyelvek történetének és sajátos fejlődésének általános törvényszerűségeiről szóló tanítás "egybehangolásában"; az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása terén kijelölendő határok és perspektívák kimutatásában, e rendszer hiányosságai és a tökéletesebbé tételére szolgáló eszközök feltárásában, a nyelv történeti fejlődése során mutatkozó törvényszerűségek megértésében és e fejlődésnek periodizációjában és sok másban.

A vita során kiderült, hogy egyes nem-marxista tételek, amelyeket N.J.Marr elméletében különösen erőteljesen hangsúlyozott, mint beteges mikróbák hatoltak be "az új nyelvelmélet" ellenfeleinek tudatába és gyakorlatába, megmételvezték az egész szovjet nyelvészetet.

I.V.Sztálin tömören, világosan és pontosan meghatározta a szovjet nyelvtudományt akadályozó legfőbb nehézségeket, amelyeket N.J.Marr és iskolája okozott: "N.J.Marr a nyelvtudományba helytelen, nem-marxista tételt vitt be azzal, hogy a nyelvet felépítménynek minősítette és tévuttra vitte önmagát, tévuttra a nyelvtudományt. Olyan tétel alapján, amely helytelen, lehetetlen fejleszteni a szovjet nyelvtudományt.

N.J.Marr bevitt a nyelvtudományba egy másik ugyancsak helytelen és nem-marxista tételt, amikor a nyelv "osztályjellegét" tanította és tévuttra vitte önmagát, tévuttra vitte a nyelvtudományt. Olyan tétel alapján, amely helytelen, amely a népek és a nyelvek történetének egész menetével ellentézik, lehetetlen fejleszteni a szovjet nyelvtudományt. 12)

I.V.Sztálin rámutat továbbá az összehasonlító-történeti módszer N.J.Marr által nagy hangon való kipellengérezésére, pedig az "– komoly hiányai ellenére még mindig jobb, mint N.J.Marr valóban idealista négy elemes analízise" és arra, hogy N.J.Marr dölyfösen lenézett minden olyan kísérletet, amely a nyelvcsoporthok (családok) tanulmányozására irányul." Pedig tagadhatatlan – mondja I.V.Sztálin, – hogy az olyan nemzetek nyelvi rokonsága, mint pl. a szláv nemzetek, nem kétséges, s hogy e nemzetek nyelvi rokonságának tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára lehetne a nyelvfejlődés történetének tanulmányozása terén." 13)

N.J.Marr és iskolája hatása alatt a szovjet nyelvészek között, igaz, hogy különböző mértékben, de mégis elterjedt e két helytelen, nem-marxista tétel, amelyeket I.V.Sztálin a szovjet nyelvtudomány sikeres továbbfejlődése legfőbb akadályaként jelölt meg.

Az a felfogás, hogy a nyelv felépítmény az alapon, N.J.Marr és követői elméletének belső magva." A nyelv éppen olyan felépítményszerű társadalmi érték, mint amilyen a művészet és általában a művészeti ágak" – állította N.J.Marr" az új nyelvelmélet általános tanfolyamában". 14) Mintahogy a nyelv – elképzelhetetlen a vele szétbonthatatlan kapcsolatban lévő gondolkodás nélkül, 15) így a gondolkodást is "az új nyelvelméletben" felépítményszerű kategóriának minősítette. Sőt N.J.Marr használni kezdte "a gondolkodás-nyelv, mint az alapon való felépítmény" kifejezést. 16) Tehát a gondolkodás minden területét felépítménynek minősítette. Ezzel kapcsolatban felmerült a nyelv és a többi "felépítmény-kategóriák" viszonyának kérdése. Hiszen a társadalompolitikai, a jogi, a vallási, az etikai, a művészeti és ezekhez hasonló szemléletek a nyelv közvetítésével, "a nyelv révén" nyernek kifejezést. A nyelv nemcsak a kifejezés formája, hanem ezen szemléletek megerősödésének és megőrzésének az eszköze is. L.P. Jakubinszkij prof. abban az időben, amikor lelkesedett N.J.Marr akadémikus elmélete iránt, a nyelvben két főfunkciót különböztetett meg – a k o m m u n i k a t í v funkciót – vagyis azt, hogy a nyelv az emberi érintkezés eszköze – és az i d e o l ó g i a i t – vagyis hogy a nyelv más ideológiai felépítmények létezésének a formája. Mint az ideológiai felépítmények létezésének formája, a nyelv tartalmánál fogva magától értetődően a felépítmények közé tartozik és a legtagább felépítménykategóriát alkotja.

N.J.Marr a nyelvnek felépítménnyé való átváltozását a hangnyelv fejlődésével és az elvont fogalmaknak a kozmikus gondolkodás stádiumában való megjelenésével hozta kapcsolatba. Ennek a fantasztikumnak a visszhangja megtalálható N.J. Jakovlev prof. munkáiban is. A kabard-cserkesz irodalmi nyelv grammatikája c. munkájában (1948) ezt írja: "Eredetileg, az ősközösség kifejlődésének kezdő stádiumában a nyelvnek és a gondolkodásnak az emberek anyagi tevékenységével való közvetlen kapcsolata révén a logikai és a nyelvtani alakok egybeestek reális tartalmukkal. Az o s z t á l y t á r s a d a l o m b a n a nyelvnek felépítménnyé való átalakulása révén a nyelvtani alakok és a gondolkodás formái ellentmondásban vannak egymással, részint reális tartalmukkal." (26.l.) A hangnyelv, Marr szerint, azáltal, hogy felépítménnyé alakult át, aktíve hozzájárul "a felépítményjellegű kultúra" ki-

fejlődéséhez és megalapozásához." A nyelv elképzelhetetlen a vele szétbonthatatlan kapcsolatban lévő gondolkodás nélkül, - írta N.J.Marr a "Jazik i szovremnoszty ("A nyelv és a jelenkor") című munkájában, - "a nyelv felépítmény a termelőviszonyok minden területén és minden momentumán. A nyelvben magának a felépítménynek más kategóriái is megtalálják a maguk teljes, felépítményjellegű lerakódásukat." 17) Tehát a nyelv "a felépítmény legösszetettebb és legtartalmasabb kategóriája." 18)

N.J.Marr azt gondolta, hogy az ilyen társadalmi-ideológiai felépítmények, mint a vallási, erkölcsi, művészi, politikai, jogi nézetek - a gondolkodás fejlődésével és bonyolódásával kapcsolatban mintegy kinőnek a nyelvből.

A gondolkodás-nyelvnek az alap felépítményeként való ilyenszerű értelmezésén alapszik N.J.Marrnak a tanítása a gondolkodás rendszereinek változásáról, a gondolkodás technikája különböző alakjainak az anyagi kultúra fejlődésétől függő változásáról. Így N.J.Marr azt tanította, hogy a szavaknak - ezeknek a "hangjelképeknek" társadalmi funkciójuk révén kell kifejezniük ezt és úgy kell kifejezniük, ahogyan ezt a termelés szükséglete a maga technikájával megkívánta és ahogyan a termelés szükséglete szerint kialakult a társadalmi strukturának az alapja világnézetével, sőt gondolkodástechnikájával együtt." 19) Tehát minden "társadalmi struktúra alakjának" megvan a maga világnézete és a maga gondolkodás-technikája. A társadalmi-gazdasági alakulatok és a társadalmi struktúrák változása és az általa megalapozódott világnézeti változás, "a gondolkodás rendszereinek változása", a mindegyiknek megfelelő különféle "gondolkodás-technikai" fajtákkal, de ettől függően a nyelvek rendszerének a változása is, meghatározza az egységes nyelvteremtő folyamat fázisát. "A nyelv - mondja N.J.Marr, nem pusztán hangzás, hanem gondolkodás is, sőt nem egy gondolkodás, hanem a gondolkodás, a világnézetek, valamint a mozgató-erők változásainak halmaza." 20)

Az emberiség, amely a nyelvet meghatározott társadalmi viszonyok között hozta létre, N.J.Marr szavai szerint "a nyelvet az élet és a lét valóban új társadalmi formájának felépítésével az új viszonyok közt kialakult új gondolkodásnak megfelelően alakítja át." 21) A nyelvben visszatükröződő világnézeti változások - írja I.I. Mascsanyinov akadémikus - vetik meg az alapját a fejlődő nyelv szerkezetekben megfigyelhető fokozatos átmeneteknek. 22) Komályos marad azonban, hogy mi módon és milyen történeti adottságok alapján rekonstruálhatók a nyelvben nyomot hagyó világnézeti rendszerek és e rendszerek története. Világos, hogy mindezekelőtt a különböző rendszerű nyelvek analizálásának alapján. A nyelvben azonban, ha nem a népnek, mint létrehozójának és hordozójának történetével kapcsolatosan vizsgáljuk, nincs közvetlen utalás arra, hogy az általános emberi gondolkodás fejlődésének milyen stádiumát tükrözi vissza, vagy képviseli. Holott a népek történetétől elszakított különböző rendszerű nyelveket az u.n. "új nyelvelmélet"-ben a gondolat története szempontjából tényleges anyagként használták fel. 23) Világos, hogy ezek a nyelvek úgy, ahogyan N.J.Marr tanítványai feltűntetik őket, szinte megvannak fosztva fejlődésüktől. "Történetüket nem rekonstruáljuk. E

nyelvek csupán szemléltetik az egységes nyelvteremtő folyamat mozgását." Hiszen magukban a különböző rendszerű nyelvekben nincs semmiféle közvetlen utalás arra vonatkozólag, hogy ennek a mozgásnak milyen pontjára lehet ezeket a nyelveket állítani, hogy ennek a mozgásnak melyik stádiumát lehet általuk szemléltetni. A tagolatlanságtól, a diffuzitástól a teljes tagoltságig, a szómondat-tól a mondatig - a szókapcsolatig - N.J.Marr "tanítványai" N.J. Marr műveiből a mondat szerkezetével kapcsolatban a stadiális tagolódásnak ezt az általános ismertetőjelét hámozzák ki, de hiszen a mondat szerkezet maga nem eléggé megalapozott, konkrét történeti utmutatás valamilyen mondatfajtára a világ nyelveinek (vagypedig éppen egy nyelvnek) a történeti fejlődésben elfoglalt helyére vonatkozóan. I.I.Mescsanvinov akadémikus ezt az általános, nagyon határozatlan elvet tette meg a mondat szerkezet stadiális sémájának alapjául.

Illy módon N.J.Marr elméletében a nyelvnek felépítményként való értelmezése nemcsak azzal a felfogással állt kapcsolatban, amely szerint a szocializmus győzelmé "az osztálynélküli társadalom" kialakulása előtti összes nyelveknek osztályjellegűek voltak, hanem a nyelv és a gondolkodás fejlődésének stadiális elvével, továbbá azzal a felfogással is, amely a nyelvek kereszteződését tekintette a minőségileg új nyelvek kialakulása főmódjának. Ez az értelmezés végül a gondolkodásról, mint hirtelen ugrásszerű világfolyamat fejlődéséről vallott sajátos elképzeléssel is kapcsolatban állott.

Magától értetődik, hogy a Marr-elmélet kritikusainál a nyelvnek felépítményként való értelmezése egyúttal még nem jelentette mindazoknak a következtetéseknek az elfogadását, amelyeket maga N.J.Marr vont le ebből a nem-marxista meghatározásból, s amelyeket a saját tanításával sugalmazott. Azok a kritikusok, akik a nyelvet "felépítményszerű társadalmi jelenség"-nek tekintették, távolról sem vallották mindnyájan a nyelv "osztályjellegére" vonatkozó megállapításokat. Ezek a nyelvészek úgy vélték, hogy a nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek, felépítményjellege különösen szemléltetően tűnik ki a nyelv szótári szókészletének változásaiban, a stilisztikában és részben az irodalmi nyelv történetében. Ezenkívül, a nyelvészek, - a filozófusok nyomdokain haladva - úgy gondolták, hogy az alapon és a felépítményen kívül más társadalmi jelenség nem létezik és a nyelvnek a felépítményhez való sorolása a szovjet nyelvtudomány jellemző vonásaként tűnt fel előttük.

Illy módon a vita során tisztázódott, hogy mind N.J.Marr védői, mind ellenfelei megegyeznek a nyelvnek "felépítményszerű társadalmi jelenség"-ként való elismerésében. Így I.I.Mescsanvinov akadémikus különös jelentőséget tulajdonított "N.J.Marr azon megállapításának, hogy a nyelv, mint felépítményszerű jelenség, a maga mivoltában és fejlődésében alá van rendelve az alap anyagi feltételeinek és visszatükrözteti ezeket és ezért a maga nyelvtani felépítésében és szótári szókészletének a szemantikájában elsőfokú történeti forrásul szolgál." 24) N.Sz.Csemodanov prof. a nyelvről - mint társadalmi felépítményről szóló tanítást marxista-leninista tanításnak tartja (éppen úgy, mint a nyelv osztályjellegéről szóló tanítást is). 25)

Ugyanakkor A.Sz.Csikobava professzor, N.J.Marr nyelvészeti elméletének következetes és állhatatos kritikusa és ellenfele ezt írta: "N.J.Marr elvitathatatlan szolgálatot tett a szovjet nyelvtudománynak azáltal, hogy felvetette a nyelv felépítményszerű problémáját." Igaz, A.Sz.Csikobava nagy élességgel és éberséggel figyeli meg, hogy N.J.Marr a nyelv rendszerét és a nyelvtani kategóriákat az alapváltozásaiából leegyszerűsítve vezeti le. A.Sz.Csikobava rámutat arra, hogy a nyelvnek mint felépítményszerű társadalmi értéknek a művészethez és általában a művészeti ágakhoz való hasonlítása indokolatlan. Ebből azonban ilyen következtetést lehet levonni: "N.J.Marr jafetita elméletében a nyelv felépítmény jellegére vonatkozó kérdés feltevése csupán általánosságban helyes, mert a nyelvnek, mint felépítményszerű kategóriának jellegzetes sajátosságait N.J.Marr elkendőzi, a nyelv különféle ténveinek a megragadásában nem tesz különbséget. N.J.Marr nem konkretizálja azokat a kérdéseket sem, amelyek alapján a problémát tagolni kellene. A szovjet nyelvészetre vár az a fáradságos munka, hogy megfelelő módon taglalja ezt a bonyolult problémát, kifejtse a nyelvnek, mint felépítmény-kategóriának jellegzetes sajátosságait, nyomon kísérje mindazokat a lehetséges formákat, amelyek a nyelvnek a termeléstől való függésében megmutatkoznak. 26)

Eppen így írt G.A. Kapancjan prof. is: "Marr akadémikus érdemei főképpen a materialista nyelvtudomány megindításában rejlenek, abban, hogy a nyelvhez mint felépítmény - kategóriához közeledett." 27)

Sz.D.Nyikiforov "Az orosz nyelv története és N.J.Marr elmélete" című cikkében még határozottabban ismerte el N.J.Marrnak a nyelvről, mint felépítményről szóló tanításának vitathatatlanságát és a történelmi materializmussal való teljes összhangban állását. "Marr igen sok tétele valóban kifogástalan, mivel a történelmi materializmus elvéből indul ki. Döntő fontosságú közülük a nyelvnek, mint felépítménynek az elismerése a gazdasági-társadalmi alapon, többek között mint egyik vagy másik társadalmi kollektívum ideológiáját alakító és kifejező eszköznek." 28)

A vita felhívta a nyelv osztályjellegéről szóló elmélettel kapcsolatban észrevehető ingadozásokat és az elmélettel való egyetnem-értést is azon nyelvészek körében, akik nem sorolták magukat N.J.Marr tanítványai és követői közé. Így Sz.D. Nyikiforov úgy vélekedett, hogy össznépi nyelvről bizonyossággal csak a nemzeti nyelv kialakulásának korszakától kezdve beszélhetünk. Viszont például "a korai feudalizmus idejében az uralkodóosztály nyelve és az alsó társadalmi rétegek nyelve között jelentős különbségek lehettek, nemcsak a szókincsben, különösen a szociális tartalommal telített szavak szemantikájában, hanem a nyelv grammatikájában is. 29)

Ugyancsak megmutatkoztak bizonyos elhajlások N.J.Marr tanításának ellenfeleinél a stadiálitás elvének elismerésében is, különösen egyes konkrét nyelv-történetére vonatkozóan, ámbar a stadiálitás fogalmát mindegyik nagyon individuális tartalommal töltötte meg.

Ily módon a vita során nagyon is szemléltetően és mindenki előtt nagyon is nyilvánvalóan tárult fel "a nyelvtudomány igen komoly kérdéseire vonatkozó nézeteknek az a hihetetlen zürzavara", amely a szovjet nyelvészek nagy részénél uralkodik.

III

Külön kell foglalkoznunk a szovjet nyelvtudomány egyik nagyon is lényeges hibájával, amely különös erővel és egyúttal arcátlansággal ütötte fel fejét az ugynevezett "új nyelvelmélet" képviselőinek munkáiban. Ezt a hibát, ezt a hiányt, minden gyökerével és szétágazásával nem leplezhették volna le és nem fedhették volna fel maguk a nyelvészek. Ehhez szükséges volt a marxista gondolkodásnak az az ereje és az a mélysége, amely I.V.Sztálin lángelméjének sajátja, szükséges volt az alkotó magatartás a marxizmus-leninizmus filozófiájával szemben és éppen ilyen alkotó magatartás hiányzott a szovjet nyelvészekből. I.V.Sztálin A.Holopov elvtársnak adott válaszában azt mondja: "A bibliamagyarázók és talmudisták a marxizmust, a marxizmus egyes következtetéseit és tételeit olyan dogmák gyűjteményének tekintik, amelyek függetlenek a társadalmi fejlődés körülményeinek a megváltozásától és "soha" nem változnak. Azt gondolják, hogyha megtanulják kívülről ezeket a következtetéseket és tételeket, s derűre-borúra idézgetik azokat, akkor meg tudnak majd oldani bármilyen kérdést, mert gondolják, hogy a betanult következtetéseket és tételeket alkalmazhatják majd minden időre és országra, az élet minden esetére. Így azonban csak olyan emberek gondolkozhatnak, akik látják a marxizmus betűjét, de nem látják annak lényegét, bemagolják a marxizmus következtetéseinek és tételeinek szövegeit, de nem értik azok tartalmát. 30) és a továbbiakban I.V.Sztálin feltárja a marxizmus igazi lényegét: "A marxizmus, mert tudomány - nem állhat egy helyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik. Lehetetlen, hogy a marxizmus a maga fejlődésében ne gazdagodjék újabb tapasztalatokkal, újabb ismeretekkel - egyes tételeinek és következtetéseinek tehát az idők folyamán feltétlenül meg kell változniuk, azokat feltétlenül fel kell cserélni újabb tételekkel és következtetésekkel, amelyek megfelelnek az új történelmi feladatoknak. A marxizmus nem ismer el megváltozhatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége." 31)

"Az új nyelvelmélet" képviselői azonban megszokták azt, hogy a marxizmussal, annak tételeivel és a marxizmus-leninizmus klasszikusainak műveiből való idézetekkel szemben olyan magatartást tanusítsanak, mint a bibliamagyarázók és a talmudisták. Ez a leninizmussal szemben tanusított talmudista, bibliamagyarázó és metafizikai magatartás - különös élénkséggel tükröződött vissza N.Sz.Csemodanovnak "A szovjet nyelvtudomány fejlődésének utjai" című cikkében 32), amelyben Csemodanov a nyelvek osztályjellegének bebizonyítása céljából igazi marxista értelmezés nélkül hoz fel idézeteket Marxnak és Engelsnek "A német ideológia" és Engelsnek "A munkásosztály helyzete Angliában" című műveiből, továbbá P. Lafarguenak "A francia nyelv a forradalom előtt és után" c.

brosurájából, I.V.Sztálinnak "Marxizmus és nemzetiségi kérdés" c. munkájából s idézi V.I.Lenin munkáiból Leninnek a minden nemzeti kulturában meglévő két kulturára, a burzsoá- és a proletár-kulturára vonatkozó gondolatait és utalásait.

I.V.Sztálin: "A marxizmus és a nyelvtudomány" c. munkájában mindezeknek az idézeteknek mély, marxista elemzését adta. És ebből az elemzésből kétségek nélkül kitűnt, hogy az új nyelvelmélet képviselői közül a talmudisták elferdítették Marx és Engels álláspontját, mert "nem mint marxisták, hanem mint bibliamagyarázók idézték Marxot és Engelst, nem hatolva be a dolog lényegébe", továbbá hogy számos "marxistában" benne él a "társadalomra, az osztályokra, a nyelvre vonatkozó primitív anarchikus szemlélet" ennek pedig semmi köze sincs a marxizmushoz és hogy ezek az elvtársak "összekeverve a nyelvet a kultúrával, a bundisták nyomdokaiba léptek."

A marxizmushoz való efféle talmudista, bibliamagyarázói magatartás viszont teljes egészében jellemző volt az u.n. "új nyelvelméletre".

Íme néhány véletlenül összeszedett illusztráció a számos idevágó esetből és példából.

A nyelv és a gondolkodás stadiálitásáról, a hirtelen ugrásokról és a forradalmi, ugrásszerű átmenetekről, mint a nyelvteremtő folyamat fő formájáról szóló tanítást, N.J.Marr követői fényes eredménynek és a dialektikus-materialista módszer alkalmazásából folyó következménynek igyekeztek feltűntetni. N.Sz.Csemodanov, professzor erről így írt: "Ha a dialektikus módszer a fejlődési folyamatot egyik minőségi állapotból egy másikba való átmenetnek tekinti, akkor világos, hogy helytelen lesz a nyelveknek hagyományos, egvádelu tanulmányozása, amely csak az evolúció változásaival számol. A nyelv, egészben véve a társadalomhoz hasonlóan, ismer egyik formációból (stádiumból) másikba való s a világnézetek és a termelőmódok változásaitól függő átmenetet. A d i a l e k t i k u s m ó d s z e r n e k e z a t é t e l e v o l t a kiinduló mozzanata N.J.Marr tanításának a nyelvek stadiális (minőségi) fejlődéséről." 33)

A nyelvnek felépítményként való elképzelése egyes nyelvtudósoknál azt eredményezte, hogy összekeverték a nyelvet az ideológiával, vagy pedig elképzelésük ilyen összekeverésen alapult. Pl. N.Sz.Csemodanov idézi Marx szavait (Annjenkov P.V.-hez írt levélből): "Az emberek, akik az anyagi termelésnek megfelelően megteremtették a társadalmi viszonyokat, kialakítják az i d e á k a t és a k a t e g o r i á k a t is, azaz a társadalmi viszonyok elvont, ideális kifejezéseit," 34) és ebből von le ilyen alaptalan, helytelen következtetést: "Marx Károly és Engels Frigyes "elsőknek bizonyították be tudományosan, hogy a nyelvnek, mint minden más társadalmi felépítménynek a fejlődése is, szükséges törvényszerű folyamat, olyan kulcs a megértéshez, amelyet csak a társadalomtörténeti folyamat tanulmányozása nyújthat." 35) A felhozott idézetben Marx egy szót sem szól a nyelvről, mint felépítményről.

Sz.D.Kacnyelszon professzor "Engels és a nyelvtudomány" c. cikkéből idézetet hoz fel Marx és Engels munkáiból az embernek a társadalmi fejlődés első stádiumaiban meglévő primitív tudatára vonatkozólag. "Ez a kezdet éppen olyan állati jellegű, mint az akkori, ezen a fokon lévő társadalmi élet; ez - tisztán állati tudat és az ember itt az ürütől csak abban különbözik, hogy ösztönét a tudat cseréli fel, vagy pedig, hogy ösztöne tudatos". 36) Érdekes az a következtetés, amelyet ebből Sz.D.Kacnyelszon levont: "A primitív tudat sajátosságainak e mély elemzésében ... megtaláljuk a gondolkodás fejlődésének "lépcsőzetes", vagy ahogyan Marr kifejezte magát, stadiális jellegéről szóló tanítás kezdetét". 37) Holott Marx és Engels egy szót sem szól a gondolkodás fejlődésének lépcsőzetes, vagy stadiális fejlődéséről.

A marxizmus tételeivel és következtetéseivel, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak nyilatkozataival szemben tanúsított biblia-magyarázói, talmudista magatartás élesen megnyilvánul N.F.Jakovlev professzor munkáiban. Így "A kabard-cserkesz irodalmi nyelvnyelvtan"-ban (1948) N.F.Jakovlev a szenvedő ige első csiráit "az ősközösségi társadalom felbomlásának korszakával" hozza összefüggésbe", Engelsre való utalással. Holott Engelsnél az illető helyen a munkamegosztásnak és a cserének a termelés aránylag korai fokán, az osztálytársadalom előtti társadalom felbomlásának korszakában, a rabszolgaság kialakulásának korában való kialakulásáról van szó. Engels ezt írja: "Lényegében az az a fejlődési fok, amelyen a munkamegosztás és az egyének közötti csere kialakul. Nem sok időre volt már szükség annak a nagy "igazságnak" felfedezéséhez, hogy az ember is lehet áru; hogy az emberi erő cserélhető és felhasználható, csak rabszolgává kell tenni az embert. Alig kezdtek az emberek cserélni, már őket magukat is cserélték. A nyereség veszteséggé vált, akár akarták az emberek, akár nem." 38)

Nyilvánvaló, hogy Engels a nyereségnek veszteséggé való átalakulására vonatkozó kifejezést metaforikus, átvitt értelemben használja és a szöveg józan értelmezése esetén semmiféle útmutatás nem található itt a szenvedő ige kategóriájának a kialakulására vonatkozóan. 39) ("sztradatvelnij zalog" jelenti a szenvedő igét és a veszteséget egyaránt, s innen van N.F.Jakovlev tévedése. Ford.) N.F.Jakovlev viszont ebből azt következteti, hogy a szenvedő ige kategóriája csak az ősközösségi társadalom felbomlásával jött létre, "- ahogyan erre Engels helyesen rámutat."

Ily módon a vita során kitűnt, hogy a marxizmus lényegének a megértésére, a vele szemben tanúsított alkotó magatartásra és az ebből folyó valóban tudományos historizmusra olyan szüksége van minden nyelvésznek, mint a friss levegőre.

A nyelvészeti vita feltárta a szovjet nyelvtudománynak és mindenek előtt N.J.Marr elméletének számos történelem- és marxizmus-ellenes hibáját, fogyatékoságát és ideológiai eltévelyedését. E vita révén a szovjet nyelvtudománynak módja nyílt arra, hogy megszabaduljon Marr akadémikus és tanítványai egyes tévedéseitől. Felszámolta az u.n. "új nyelvelmélet" által meghonosított "puszta és könnyelmű tagadását mindannak", ami a nyelvtudományban

N.J.Marr előtt volt". A vita azonban egymagában nem sok eredményre jutott volna, ha nem jelentek volna meg I.V.Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló zseniális munkái. A vitából többé vagy kevésbé csak az tűnt ki, hogy a szovjet nyelvtudomány eredményes fejlődése, a következő kérdések helyes marxista értelmezésétől függ:

- 1) milyen a nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek a természete? Igaz-e, hogy a nyelv felépítmény az alapon, amely változik és eltűnik az adott alapok változásával és eltűnésével?
- 2) A nyelv fejlődésének történelmi törvényszerűségei teljesen egybeesnek az alapok és felépítmények történetének törvényszerűségeivel? Vannak-e a nyelv fejlődésének belső törvényei?
- 3) Lehet-e marxistának tekinteni N.J.Marrnak a nyelv eredendő osztályjellegéről szóló tételét? Helyes-e az a vélemény, hogy az osztálytársadalomban a nyelv nem lehet osztályonkívüli, hogy a nyelv osztályjellege a nyelv történeti fejlődésének minden korszakában megmutatkozik?
- 4) Ha a nyelv osztályjellegű, akkor kövekezéséppen a gondolkodás is csak osztályjellegű lehet, ahogy ezt N.J.Marr tanította? Milyen összefüggés áll fenn a nyelv és a gondolkodás között? Helyes-e a közös emberi gondolkodás fejlődésének az osztályideológiák történetével való összekeverése?
- 5) N.J.Marr és követői helyes fogalmat alkottak-e maguknak a nyelv belső lényegéről és sajátos tulajdonságairól? Hisz számukra a nyelv nem létezett egészként. Ők nem a nyelvet, hanem a nyelv atomjait tanulmányozták (őselemeket kombinációikban, azután a mondatstruktúrákat elszakítva a nyelv egész rendszerétől), miközben ezt a tanításukat a nyelv teljes lényegének megismeréseként tüntették fel. Az u.n. "új nyelvelméletben" nemcsak a nyelv rendszerének fejlődési törvényei maradtak tisztázatlanul, hanem "a nyelvi szerkezet" fogalmának belső tartalma is.
- 6) Marxista szempontból helyes-e beszélni a nyelvnek és a gondolkodásnak szakadatlan, egyik lépcsőfokról egy másik, minőségileg új lépcsőfokra való ugrásairól? Igaz-e, hogy a nyelv történetében a forradalmi robbanások az uralkodók és hogy e téren az evolúció elvének majdnem semmilyen szerepe sincs? Igaz-e, hogy még a nyelv nyelvtani szerkezete is igen gyakran forradalmi törésnek van alávetve?
- 7) Történetileg bebizonyítotttnak tekinthető-e az, hogy a nyelvek kereszteződése a szerkezetileg és minőségileg új nyelvek képződésének főmódja? Ha ez valóban így van, akkor a nyelvek rokonságának az elismerése, azaz a rokonnnyelveknek egy nyelvi alaptól, egy nyelvi forrásból való képződésének a feltevése, és ezzel kapcsolatban a nyelvek genealógikus osztályozása elveszíti érvényét és történelmi értelmét. Ebben a nyelvek kereszteződésének gondolata N.J.Marr számára nemcsak a paleontológiai analízis alátámasztása volt, hanem a nyelvek genealógikus osztályozásával, a közös eredetre visszanyúló rokonnnyelvek rendszereiről szóló tanítás ellen

vívott harc főszköze is volt. "Kereszteződés nélkül - tanította N.J.Marr - semmilyen nyelv nem jöhetett volna létre és még kevésbé fejlődhetett volna valamilyen nyelv. Minél több közös szava van sok most létező nyelvnek, minél több látható és könnyen felfogható alaki egyezés van valamely nagykiterjedésű terület nyelvei között, annál alaposabb okunk van azt állítani, hogy ezek a közös jelenségek - későbbi lerakódások, hogy bizonyos nyelvekben való megnövekedésük későbbi, sokszorosan végbement keresztezések következménye." A nyelvi kereszteződést N.J.Marr elmélete "központi kérdés"-nek tekintette. N.J.Marr azon az állásponton volt, hogy "a kereszteződés kérdését külön tanítássá kell fejleszteni és hogy el kell különíteni a kölcsönzés jelenségeitől." 40)

A nyelvek kereszteződéséről és a nyelvi elemekről szóló tanítás az alapja a Marr-féle paleontológiai, elemek szerinti analízisnek. Hiszen a szónak elemek szerinti elemzése a keresztezett szónak eredeti szólemeire való szétbontásából áll. Egységesen kialakult nyelvek nincsenek, - olvashatjuk N.J.Marr egyik kéziratában - a nyelv kereszteződött, olyan fonalakból szövődött össze, amelyek mindegyike egy-egy külön termelő-társadalmi csoporthoz, egy-egy külön társadalmi rétegeződéshez vezet és hogy az egyes csoportokhoz, vagy u.n. családokhoz tartozó nyelvek közös szavai egy-egy későbbi réteg, egy-egy későbbi társadalmi csoport lerakódásai. Közös szavaknak, mint eredetüknél fogva rokonszavaknak a létezése - mese, olyan tudományos koholmány, amely ellentétben áll a tényekkel." 41)

8) Ha a nyelvek kereszteződése mindig egy-egy minőségileg új nyelvbe való olvadásukhoz vezet, és ha ez a folyamat a nyelv fejlődésének minden korszakában egyenlő, akkor nem lehet-e meggyorsítani a jövőben "az osztálynélküli társadalomnak az egész világon való megvalósulásánál" az egész emberiség egységes nyelveinek létrehozását? N.J.Marr szerint ez lehetséges. Azt tanította, hogy a "munkás élet ... általában az egész nyelv egységére vezet és minthogy ezt a gazdasági és társadalmi rendszernek egysége előzi meg, ilymódon elsőpri az utból az összes akadályokat". 42) Emellett Marr úgy vélte, hogy az "emberiségnek" a gazdasági egység és az osztálynélküli társadalomnak az egész világon való kialakulása felé való haladása közben e világfolyamat meggyorsítása céljából okvetlen alkalmaznia kell bizonyos mesterséges, tudományosan kidolgozott rendszabályokat." 43) Magától értetődik, hogy ezekkel a kérdésekkel, amelyekkel N.J.Marr tévuttra vitte önmagát és tévuttra vitte a szovjet nyelvtudományt is, egyáltalában nem merülnek ki mindazok a vitás, meg nem oldott problémák, amelyek a szovjet nyelvészek előtt állanak.

9) N.J.Marrnak a nyelv robbanásszerű forradalmi átalakulását hirdető "elmélete" a gyakorlati szovjet nyelvfejlesztés terén sok esetben károsnak bizonyult. N.Szaranbajev, a Kazah Tudományos Akadémia rendes tagja, megjegyzi: "Kazahsztanban-, és más köztársaságokban is - ahol a nemzeti nyelvek alapjában véve fiatal írásbeliséggel rendelkeznek, a nyelv "osztályjellegét" hirdető elmélet hatása alatt egyes esetekben sok gyökérszót száműztek az irodalomból. Emellett sok nyelvész ragaszkodott ahhoz, hogy a

nyelv felépítmény, tehát az új, szocialista alapnak megfelelően "robbantás útján" új, szocialista nyelvet kell teremteni. 44) A nyelv területén való politikának, a nyelv normalizációjának kérdése tehát komoly jelentőségre tett szert. E kérdés helyes megoldása azon kérdések eldöntéséből következett, hogy felépítményjellegű-e a nyelv és hogy igaz-e a nyelv "osztályjellegéről" szóló tétel. N.J.Marr a nyelvet felépítménynek tekintette és azt gondolta pl., hogy a szovjet korszakban az orosz nyelvben gyökeres, forradalmi fordulatnak kell végbemennie, vagy pedig ilyen fordulatot kell véghez vinni. Marr ezt írta: "... A forradalom végbement. A forradalom révén a számunkra tervszerű perspektívában elkerülhetetlen a gyökeres átalakulás az érintkezés főeszközében, azaz a nyelvben és az írásban is... Az új stadiális fejlődés ilyen fokán, a forradalmi alkotás pillanatában, nevetséges még beszélni is az orosz írás, vagy nyelvtan reformjáról. Hiszen a kérdés feltevése és eldöntése megköveteli, hogy átalakulóban lévő életünk összes aktuális szükségleteit számításba vegyük... Itt nem az írás, vagy a nyelvtan reformjáról kell beszélni, hanem a nyelv normáinak megváltoztatásáról, az igazi tömegnyelv új vágyaira való tereléséről. Nem a régi tartalom átformálása vagy reformja, újból való dekorálása szükséges itt, hanem az új nyelvi anyagból nyert új összszövetségi világfunkcióval felruházott új termékre van itt szükség; a nyelvi forradalom a kulturforradalom egy része, mégpedig egyik lényeges része; hiszen a nyelvi forradalom bizonyítja a legjellemzőbben, hogy a tömegek új világot teremtenek." 45)

10) Ilymódon nem csodálkozhatunk különösebben azon, hogy N.J. Marr a Nagy Októberi Szocialista Forradalom által a társadalmi viszonyok területén véghezvitt fordulattal kapcsolatosan igyekezett eltörölni a régi "burzsoá" nyelvtant, amelyet véleménye szerint "az idealista formalista tudományos világnézet" alakított ki. "Ez a nyelvtan", - ítélte meg költőien N.J.Marr, - "dühös vadként tekint a papírszerű kánonját megdőntő százakra, ezrekre és milliókra". Hiszen Marr szerint az átöröklött irodalmi nyelvnek, "a földbirtokos - burzsoá kultúra nyelvének" nyelvtana nem tűnikzeti vissza a tömegek élő nemzeti nyelvének törvényeit. Ugy áll a dolog, hogy a gazdag régi kultúrával rendelkező népeknél az írás eltakarta az élő nyelvet, az írások felemésztették a nyelveket. A tudományban ezen fák, írások mögül - teljesen helytelenül figyelik meg a lelkük mélyéig gyökerezett élő nyelveket és egyáltalán nem látják a nyelvek erdőjét". 46) Ezenkívül Marr úgy gondolta, hogy az Októberig virágában volt irodalmi nyelv "tartalmánál fogva nem felel meg az épülő szocializmus szükségleteinek, formájánál fogva pedig ellentétben áll a proletár dolgozó tömegek gondolkodásával." 47) Ezzel kapcsolatban Marr azt tartotta, hogy nem lehet megelégedni a meglévő orosz nyelvtan reformjával, hanem teljesen el kell törölni az orosz nyelv régi "burzsoá - osztályjellegű nyelvtanát". "Hát a nyelvtan? - írta Marr. Ha nem késő, engedjétek meg, hogy e kérdéssel egy másik kérdést szegezsek szembe: hát egyáltalában nincs szükség nyelvtanra, azaz arra, amin most lényegében nyelvtant értenek, nem beszélve magáról az egykori scholasztikus terminusról, évszázadok termékéről, amikor az emberiségnek valóban semmi fogalma sem volt arról, hogy mi a nyelv? Szükség van-e tehát egyáltalán

nyelvtanra, hogy foglalkozzunk a megreformálásával, vagy a meg nem reformálásával?" 48) Ily módon, elkerülhetetlenné vált helyes marxista szempontból eldönteni a nyelvtan lényegének, a nyelv szerkezetében való szerepének, továbbá a történelemben és a megismerés elméletében való jelentőségének a kérdését.

11. N.J.Marrnak a nyelv osztályjellegéről szóló tétele lényegében eltörölte a nyelv és az osztálydialektus közötti minőségi határokat. A nyelv egész története történeti dialektológiává változott át. Szükséges volt tehát a nyelv történeti fejlődésének valódi megállapítása végett tisztázni a nyelv és a dialektus közötti mély minőségi különbségeket.

12. A gondolkodásnak az ideológiával való összekverése, egész sorvítás, a nyelv szemantikájának, azaz értelemi oldalának tanulmányozásával kapcsolatos kérdést vetett felszínre. A szemantika-hoz kapcsolódott a különféle "felépítmény-kategóriák" (ahogyan N.J.Marr nevezte őket), azaz a vallási, jogi, társadalompolitikai és ezekhez hasonló szemléletek tanulmányozása. Szükségessé vált a szemantika körének korlátozása és történeti-nyelvészeti alapjainak kimutatása.

13. Ezenkívül a különböző rendszerű nyelvek összehasonlításának alapjául N.J.Marr követőinek elméletében az a meghatározás szolgált, hogy a világ minden nyelve azonos tartalmu, csak ez a tartalom különféle képen nyert kifejezést. Ezeket a "közös csirákat", közös értelemi "fogalmi" kategóriákat csak "elrejtik és elkódosítik a külső formális szétágazások". "Ezen a területen - írja I.I.Mescsanyinov akadémikus" - feltárult az az alap, amely a nyelvi alakok külső sokféleségét egvesíti. Ezek mindegyikének megvan a maga rendeltetése és a maga értelemi tartalma. Az utóbbiak közössége egyáltalában nem vezet a nyelvtani alap közösségéhez. Mindazonáltal a nyelvtani alap sokféle, még hozzá egymástól teljesen távolálló fajtája kifejezője lehet ugyanazon rendeltetésnek és hordozója lehet ugyanazon tartalomnak. Ezen az alapon megszületett az egységes glottogonikus (nyelvteremtő) folyamatról szóló tétel." 49) Ennek az egységes nyelvteremtő folyamatnak a tanulmányozása a mondattani szerkezet stadiális fejlődésében és stadiális változásában azon az idealista feltevésen alapult, amely szerint a fogalmak vagy a fogalmi kategóriák a világ minden nyelve és lényegében egy konkrét nyelv minden fejlődési korszaka számára ugyanazok (alany, állítmány, cselékvés, állapot, tulajdonság stb.). Ily módon a gondolkodás elszakad a nyelvtől, ugyanolyan egységes, mint amilyen a nyelvteremtő folyamat. A nyelvek rendszere viszont nagyon különféle. Bennük azonban, az összehasonlító nyelvelmélet képviselőinek maggyőződése szerint, ugyanaz a szív működik, ugyanaz a világnézetük, ugyanaz a tartalmuk. N.J.Marr tanítványai utaltak tanítójuknak egyes elgondolásaira, amelyek szerint "a nyelvben a szintaxisnak uralkodó jelentősége van" és kezdték felkutatni a közös emberi gondolkodás stadiális változásainak a mondatkonstrukciókban való visszatükröződését és kifejezését. A különböző rendszerű és egymástól nagyon távol eső nyelvek egybevetése és egymáshoz való közelítése során természetesen nem indulhattak ki közös nyelvtani szerkezetük és szótári szókészletük "közösségének" elemzéséből. Az összehasonlítás alapjául a gondolkodás és ideológiai

gia közösségről, az ezekben a nyelvekben formálisan különféle módon kifejezést nyerő tartalom azonosságáról vallott elgondolás szolgál. "Döntő, - mondja I.I. Mescsanvinov akadémikus, - azon tartalom, azon fogalom közössége, amelyet a különböző nyelvek kifejeznek. A tudat normáinak egvezése esetén a társadalmi környezet bizonyos fejlődési fokán ezek hatása alatt a nyelvben is kialakulnak a formális és szemantikai jellegzetességek alapján szócsoportokat alkotó fogalmi kategóriák következetes rendszerei és a mondatban (olykor szintagmáknak nevezett) szintaktikai csoportokba való rendeződései, egyes szavaknak más szavaktól függő jelentései (a tulajdonság kifejezése stb.) Ezek a nyelvi anyagban felépítő fogalmi kategóriák nyelvtani alakot nyerve nyelvtani fogalmakká lesznek. Formális kifejeződésük nyelvek szerint lehet különböző, mert az őket egyesítő egység kifejezése végett sokféle külső alakot öltenek". 50) Ezek a fogalmak vagy fogalmi kategóriák azonban nem egyik vagy másik konkrét nyelv "anyagának" az elemzése révén jöttek létre, hanem a nyelvbe kívülről kerültek bele. Sőt még a nyelvek egybevetésének alapjául szolgáló fogalmi kategóriák száma is elenyészően csekély volt és a stadiális fejlődésnek e fogalmi kategóriák révén kialakított sémája szélsőséges semmatizmusba csapott át. A stadiális séma keretei mindig szűkebbnek bizonyultak, mint a keretekbe állított nyelvek sokfélesége. Kiderült, hogy az összes stadiális tervezetek irreálisak. E tervezetek alapján semmiféle tudományos építményt sem sikerült felépíteni. Helyesebben, az összes ilyen módon létrehozott építmények már majdnem a felépítés legelején romba dőltek. Így mind élesebben nyilvánult meg annak szükségessége, hogy a nyelv és a gondolkodás kérdését igazi marxista alapon vessük föl.

13. N.J. Marrnak a lineáris, taglejtéses nyelvről és a "taglejtéses gondolkodásról" szóló tanítását a siketnémákkal foglalkozó gyógy-pedagógusok igyekeztek a siketnémák mimikus nyelvére alkalmazni és a mimikus nyelv fejlődésében különböző stádiumokat és "stadiális változásokat" kezdtek felfedezni. N.J. Marr véleménye szerint "a hangnyelv a szervező kollektívával rendelkező szervezett társadalmi rendszer korszakában jött létre, amikor az ember már a szellemi fejlődés magas fokán állt. Az ember akkor már elsajátította a tökéletesen kifejlődött taglejtéses vagy lineáris nyelvet, amely teljes egészében kielégítette a kölcsönös érintkezésnek, a kollektívának más kollektívával, sőt a kollektívákon belül az egyes emberek közötti érintkezésnek a szükségleteit is. A lineáris nyelv a legrégebbi korban az emberiség szellemi fejlődését minősége és színvonala tekintetében mind technikailag, mind ideológiailag teljesen kielégítette. Az emberiség akkor a logikus gondolkodás előtti gondolkodással gondolkodott, gondolkodásában nem voltak elvont fogalmak, hanem képfogalmak és ezeknek a mi felfogásunktól idegen kölcsönös kapcsolata. A lineáris nyelv technikája révén könnyen összhangba került azzal a szükséglettel, hogy képszerű fogalmak váltsák fel. A szükséges fogalmak köre a taglejtés és a mimika segítségével a megfelelő kifejezések számára elegendő lineáris szimbolumot talált. 51) N.J. Marr azon a véleményen volt, hogy a történelmi korszakban a mesterséges munkaeszközök megteremtéséig "az emberiség érintkezését lineáris vagy taglejtéses nyelvvél, a gesztusok és a mimika nyelvével kezdte el". 52) N.J. Marr véleménye szerint a gondolkodásnak abban a korszakában "a

kölcsönös érintkezés szükségleteire nem volt szükség hangnyelvre." ... Ha nem volt szükség hangnyelvre, nem lehettek meg és nem is voltak meg a technikai eszközök a hangnyelv gondolatának megvalósítására." Az emberek süketnémákhoz hasonlítottak. "Sőt még amikor a hangnyelv általánosan elterjedt, még akkor is nagyon sokáig csak a mindennapi életben továbbra is uralmon maradt lineáris nyelv kiegészítésére szolgált. 53) Mindezek az elgondolások egyesek számára a süketnémák nyelvének megértése, tanulmányozása céljából nagyon megfelelőeknek bizonyultak. Természetesen felmerült a kérdés, hogy helyes-e az ilyen analógia és hogy N.J. Marrnak a taglejtéses nyelvről, mint az emberi érintkezés eredeti eszközéről alkotott véleménye történetileg megalapozott-e.

14. Egyes középiskolai orosz nyelvtanárok, akik "az új nyelvelmélet" hasonló hibáiba estek, a szintaxis kedvéért az egész morfológiát feláldozták, amit ugyanakkor Marr egyes követői is megtagadtak, (Pl. I.I. Mescsanyinov akadémikus, Sz.D. Kacnyelszon és mások), a nyelvben mindenütt osztályvelemeket, osztályszemantikát kerestek, még a nyelvtani fordulatokban is, elragadtatták magukat etimológiai fantazmagóriáiktól, az N.J. Marr sugalmazta elemek szerinti analízistől, tévuttra kerültek azokban a kérdésekben, hogy mit kell a szókapcsolatok területén a lexikához számítani és mit a szintaxishoz, a mai nyelv nyelvtani és szótári tényezőit történelemellenesen magyarázták. Itt azután számos kérdés és meglepetés várt rájuk. A téren is tiszta és világos helyzetet kell teremteni.

Hogy Marr elmélete egyes középiskolai tanárok tudatában és gyakorlatában hogy festett, arra jó példa Krilov "A paraszt és a béres" c. állatmeséjének egyik tanár ajánlotta nyelvi elemzése. A szerző igyekszik megmagyarázni azt, hogy miért van a

Sztarik - kresztvanvin sz batrakom
Sol pod vecser leszkom.

(Az öreg paraszt a béressel
estefelé az erdőn ment keresztül)

verssorokban a "sol" ige egvesszámban; (nyilvánvalóan azért, mert a béres nem jön számításba), ebben a mondatban viszont:

I povsztrecsali vdrug medvegva noszom k noszu

(És hirtelen szembetalálkoztak egy medvével)

a "povsztrecsali" ("találkoztak") ige miért van többesszámban. A szerző ennek a többesszámnak az értelmét így magyarázza meg: "a medve nem vizsgálgatja azt, hogy ki a gazda és ki a béres. A veszéllyel szemtől-szembe kerülve mindketten egyenjogúaknak tűnnek fel és ez az állatmesében nyelvtanilag is kifejezést nyer". 54)

A középiskolai tanárok körében sok zavart keltett az önálló, "izolált" bővitmény kérdése is. Ebben a mondatban: "Sztarik pil kofe, nyeszmotrja na zaprescsanyije vracsa" ("az öreg, az orvos tilalma ellenére ivott kávét") a "kofe" ("kávés") szó önálló bővit-

ménvként szerepel, minthogy az egész mondat bővitménye, nem pedig az igéé. Hiszen "kofe" ("kávé") nélkül is mondhatjuk a mondatot, ugy is lesz értelme, bár kissé módosultan. "Sztarik pil, nyeszmotrja na zaprescsanyije vracsa" ("az öreg ivott, az orvos tilalma ellenére") vesd össze "ona glagvit", ("ő vasal"), "ona glagvit beljo" ("ő fehérneműt vasal") és ("ona glagvit voloszi" ("ő simogatja a haját"). Az ige lexikai jelentéseinek legkülönbé-
lébb fajtáit vették elő e kérdés eldöntéséhez, hogy milyen mértékben önálló valamely közvetlen bővitmény. 55) "Russzkij jazik v skole" c. folyóirat utolsó számában (1950.IV.sz.) az egyik középiskolai tanárnő ki akarta mutatni a nyelv és a gondolkodás egységét az új nyelvelmélet szellemében és Osztrovszkij "Groza" ("Zivatar") - című művének egyik szereplője, Katyerina (Katalin) beszédének szintaxisáról ezt írta: "Katyerina szerelmes lett ... Fél ettől a szerelemtől, ugyanakkor azonban nem tudja leküzdeni magában Boris iránti érzelmeit. Ezért beszédében személytelen mondatok szerepelnek". (57. lap).

Ilymódon a szovjet nyelvtudományban számos bonyolult, eldöntetlen és sokszor homályos kérdés gyülemllett fel, melyek közül sok az általános nyelvészet alapvető, központi kérdéseire tartozik. Maga a vita felszínre vetette, de nem döntötte el e kérdéseket. Csak I.V. Sztálinnak a nyelvtudományi kérdésekről szóló zseniális munkái tették lehetővé mindezeknek a kérdéseknek a megoldását.

V.

I.V.Sztálinnak "Marxizmus és nyelvtudomány", "A nyelvtudomány néhány kérdéséhez" és "Válasz az elvtársaknak" c. munkái nemcsak hogy megszüntetik a megjelenésükig a szovjet nyelvtudomány területén uralkodó hihetetlen zürzavart, hanem a marxista nyelvtudomány alapvető kérdéseinek zseniálisan világos, mélységes és pontos megoldását teszik lehetővé.

I.V.Sztálin mindenekelőtt rámutat a nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek marxista felfogására, a nyelv jellegzetes sajátosságaira, párhuzamba állítva a nyelvet más társadalmi jelenségek, mindenekelőtt az alap és a felépítmény sajátosságaival. A nyelvnek társadalmi jelenséggé váló meghatározása lehetővé teszi a nyelvtudomány más alapvető és bonyolult kérdéseinek igazi, marxista megoldását, - a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és a társadalom, a nyelv történeti fejlődése törvényszerűségeinek, a nyelvfejlődés belső törvényeinek, a nyelvben végbemenő ugrásszerű változások jellegzetességének, a nyelv jellemző ismertető jeleinek kérdése. I.V.Sztálin feltűnő világossággal és egyszerűséggel tárja fel a nyelvnek és a felépítménynek alapvető, gyökeres különbségeit. Négy ilyen különbség van:

1) Minden alapnak megvan a saját, neki megfelelő felépítménye, azaz megvannak a maga politikai, jogi, művészeti, vallási és ehhez hasonló nézetei. Az alap változásával és megszűnésével megváltozik és megszűnik a felépítmény. Ha új alap jön létre, akkor nyomában új felépítmény keletkezik. A felépítménytől eltérő

rően a nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete.

2) A felépítmény nem tanúsíthat közömbös magatartást alapjának sorsairánt, amely alap létrehozta és amelytől függ. A felépítmény az alapot szolgálja, segítséget nyújt neki kialakulásában és megerősödésében. Az osztálytársadalomban a felépítménynek osztályjellege van. A nyelv azonban, mint a társadalom tagjainak érintkezési eszköze, egyformán kiszolgálja a társadalom valamennyi osztályát és a maga minőségénél fogva közömbös magatartást tanúsít az egyes osztályok iránt. Egy és ugyanazon nyelv egyformán kiszolgálja a régi halódó rendet és az új, felemelkedőben lévő rendet. A nyelvet az egész nép használja.

3) A felépítmény annak az egy korszaknak a terméke, amelynek folyamán az adott gazdasági alap él és működik. "Ezzel szemben a nyelv a korszakok egész sorának a terméke, amelyek folyamán kialakul, gazdagodik, fejlődik, csiszolódik". (I. Sztálin)

4) A felépítmény működési köre szűk és korlátozott. Csak közvetve a gazdasági életen keresztül van kapcsolata a termeléssel. A nyelv azonban egyszerre és közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat, átfogja az emberi tevékenység valamennyi területét. A nyelv működési köre majdnem határtalan. Ez a magyarázata annak, hogy a nyelv szótári szókészlete majdnem a szüntelen változás állapotában van, mert a termelésben, a tudomány, a kultúra, a technika és a gazdasági élet területén beállott változásokat tükrözve, új szavak egészítik ki és eltűnnek belőle az elavulóban lévő és elavult szavak. Emellett azonban a nyelv alapvető szókincse és nyelvtani szerkezete lényegében megmarad, mint a nyelv alapja, mert nagyon sokáig, számos korszak folyamán él.

Új fényben, szabatosan taglalva állnak a szovjet nyelvtudomány előtt és még közelebbi vizsgálatot kívánnak meg ezek a kérdések: a nyelv és a termelés, a nyelv és a társadalom gazdasági rendje, a nyelv, mint a különböző ideológiai felépítmények kifejezésének, megszilárdításának eszköze. Ezzel kapcsolatban felvetődnek a nyelvvel és a szépirodalommal kapcsolatos kérdések, minthogy a szépirodalomban az össznépi elemek mellett társadalmi vonatkozásaik szerint kidomborodnak az osztályelemek, vagy az osztályrétegek is; felvetődik továbbá az író stílusának a kérdése, a közös nemzeti nyelvhez és az egész nép által beszélt nyelvhez való viszonyában. Felvetődik olyan fogalmak viszonyának kérdése, mint a nyelv, a nyelvi stílus és az egyéni stílus, mint a világnézetet kifejező rendszerek és sok más probléma. Teljesen más fényben tűnik fel a nyelv normalizációjának, a nyelvi téren követendő politikának kérdése I.V.Sztálin vezető utmutatásainak világánál. Minden olyan kísérletet, amely olyan nyelvi forradalmat akar végbevinni, ahogyan ezt Marr elképzelte, Don-Quijote-féle, előre bukásra ítélt kísérletnek kell tekintenünk. I.V.Sztálin valóban marxista utra tereli a közös irodalmi nyelv normái változásának kérdését, valamint a szó osztályjellegű, rendi jellegű esztétikájának kérdését.

I.V.Sztálin a nyelvnek a termeléshez, az alaphoz és a felépítményhez való viszonyára, a nyelvre és a kulturára, a nyelv össznépi jellegére, a nyelvfejlődés törvényeire vonatkozó tételeket az orosz, részben a francia és angol nyelv történetéből vett példákkal szemlélteti. Megállapítja a nyelv fejlődésének marxista törvényszerűségeit, amelyek Marr akadémikus és követői tételeivel diamateriális ellentétben állnak. A nyelvnek valóban történeti tanulmányozásánál nem figyelhetők meg hirtelen robbanások, éles változások és ugrásszerű átmenetek, nem figyelhető meg a nyelv "fokozatos" mozgása. A nyelvek kereszteződése rendszerint nem vezet egy minőségileg új nyelv kialakulására. A kereszteződésnél "... a győztes nyelv szótári szókészletéből bizonyos mértékben gazdagodik a leggyőzött nyelv szókészletéből, ez azonban nem gyengíti, hanem ellenkezőleg, erősíti a győztes nyelvet.

Igy volt ez pl. az orosz nyelvvel, amellyel történelmi fejlődése során számos nép nyelve kereszteződött, de mindig az orosz nyelv került ki győztesen". 56)

A nyelvek stadiális átalakulásáról és a nyelvi rendszer változékonyságáról szóló Marr-féle elvekkel ellentétben I.V.Sztálin vitathatatlanul azt bizonyítja, hogy a nyelv nagyon is szilárd és az erőszakos asszimilációval szembeni ellenállása óriási. A nyelv e sajátágaival szoros kapcsolatban áll a nyelv nemzeti önállósága. Így az orosz nyelvnek más népek nemzeti nyelvével való kereszteződésénél az orosz nyelv nemzeti eredetisége ... "a legkisebb csorbát sem szenvedte, mert az orosz nyelv megőrizte nyelvtani szerkezetét és alapvető szókincsét, továbbhaladt és fejlődött saját belső törvényei szerint". 57)

Ily módon, mély dialektikus alapon eldől a nyelv evolúciójának kérdése és a nyelv minőségi változásainak jellegével kapcsolatos probléma. Elmélyül az evolúció és revolúció problémájának értelmezése a tudomány, a technika és az irodalom történetében. I.V.Sztálin azt tanítja, hogy a nyelvtörténet különböző folyamatainak tanulmányozásánál, mint pl. a kereszteződés és a kereszteződés eredményeinek tanulmányozásánál nem szabad megelégednünk olyan megállapítással, amely minden korszakra érvényes lenne. Meg kell különböztetnünk a nyelvek kereszteződésének és egybeolvadásának törvényszerűségeit, amelyek az egyes korszakokra - a szocializmusnak világméretű győzelmét megelőző korszakokra és a szocializmusnak az egész világon aratott győzelme utáni korszakokra jellemzők. Abban a korszakban, amikor a kizsákmányoló osztályok uralkodó erőt jelentenek a világon, amikor még nincs meg a nemzeti egyenjogúság, amikor még nincsenek meg a nemzetek és nyelvek békés és barátságos együttműködésének feltételei, amikor a nyelvek kereszteződése úgy megy végbe, hogy küzdelem folyik a nyelvek között egyiknek uralmaért, amikor a kereszteződés egyik nyelv asszimilációjához és a másik nyelv győzelméhez vezet, akkor csak győztes és leggyőzött nyelvek lehetnek. Egészen más törvényszerűségek fognak azonban érvényesülni a nemzeti nyelveknek a szocializmus világméretű győzelme után egy nyelvvé való összeolvadásakor. I.V.Sztálin a SzK/b/P XVI. kongresszusán tartott beszámolója zárószavában ezt mondta: "Én mindig tartottam magam és továbbra is tartom magam ahhoz a lenini nézethez, hogy a szocializmus

világméretű győzelme idején, amikor a szocializmus meg fog erősödni és életformává válik, a nemzeti nyelvek elkerülhetetlenül egy közös nyelvvé fognak összeolvadni, amely természetesen nem lesz sem nagyorosz, sem német nyelv, hanem valami új nyelv." 58)

"Nemzeti kérdés és leninizmus" c. munkájában I.V.Sztálin megállapítja a proletariátus világdiktatúrája korszakában a jövő emberiség egységes nyelve kialakulási folyamatának főbb mozzanatait, az első szakasz folyamán végbe fog menni a korábban elnyomott nemzetek és nemzeti nyelvek fejlődése és felvirágzása. Ez a szakasz a nemzeti egyenjogúság megvalósításának, a nemzetek közötti internacionalis kapcsolatok rendezésének és megszilárdításának szakasza lesz. Csak a proletariátus világdiktatúrája időszakának második szakaszában és olyan mértékben, amint a kapitalista világgazdaság helyett kialakul az egységes szocialista világgazdaság, csak ebben a szakaszban kezd majd kialakulni valamilyen közös nyelv. Tehát ebben a szakaszban párhuzamosan fogják használni a nemzeti nyelveket és a közös nemzetközi nyelvet. Lehetséges, hogy a nemzetközi nyelvek zónális nyelvek, azaz egyes nemzetcsoportok közös nyelvei lesznek. És csak azután, "amikor a szocialista világgazdasági rendszer eléggé megerősödik s a szocializmus a népek életmódjává lesz, amikor a nemzetek a gyakorlatban meggyőződnek arról, hogy a közös nyelv előnyösebb a nemzeti nyelveknél - csak akkor kezdődnek majd elhalni a nemzeti különbségek és nyelvek, csak akkor engedik át helyüket egy közös világnyelvnek". 59) I.V.Sztálin A. Holopov elvtársnak adott válaszában, aki ellentmondást vél felfedezni I.V.Sztálinnak a nyelvek kereszteződésének és a nemzeti nyelveknek az emberiség egységes jövő nyelvévé való egybeolvadási folyamatának vázolásában, megmagyarázza, hogy a marxizmus nem olyan dogmák gyűjteménye, amelyek minden korra és minden országra, az élet minden körülményeire kötelezők, hogy a különböző korszakokra különféle tételek érvényesek s hogy a nyelveknek a szocializmus előtti korszakára vonatkozó marxista tételek nem vonatkoznak a szocializmusnak világméreteiben aratott győzelmét követő korszakra. A szocializmusnak világméretű győzelme után szó sem lehet egyes nyelvek elnyomásáról és vereségéről és más nyelvek győzelméről:

"Itt nem két nyelvvel lesz dolgunk, amelyek közül egyik vereséget szenved, a másik pedig győztesen kerül ki a küzdelemből, hanem a nemzeti nyelvek százaival, amelyek közül a nemzetek huzamos gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének eredményeképpen ki fognak emelkedni eleinte a leggazdagabbá vált egységes övezeti nyelvek, azután pedig az övezeti nyelvek egy közös nemzetközi nyelvvé olvadnak össze, amely természetesen nem lesz sem német, sem orosz, sem angol nyelv, hanem egy új nyelv, amely magába olvasztotta a nemzeti övezeti nyelvek legjobb elemeit." 60)

Ily módon I.V.Sztálin igazolja mind a nyelvek kereszteződésére és ennek eredményeire vonatkozó tételének helyességét a szocializmus világméretű győzelmét megelőző korszakra vonatkozólag, mind pedig annak a tanításának helyességét a szocializmusnak világméreteiben aratott győzelmét követő korszakra vonatkozólag, mely szerint a nemzeti nyelvek az emberiség egységes, jövő nyelvévé fognak egybeolvadni. Ebből a példából rendkívül világosan látható, hogy a

marxista tudománynak a nyelvre és a nyelv történetének a társadalom történetével való szét téphetetlen kapcsolatára vonatkozó alaptétele milyen jelentős.

A nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a lényegét, természetesen csak a nyelv jellemző ismertető jeleinek teljesen új értelmezésével és a történeti fejlődése során kibontakozó új törvényszerűségek megállapításával kapcsolatban tisztázhatjuk. I.V.Sztálin rámutatott arra, hogy "a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével, annak a népnek a történetével, amely a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek az alkotója és hordozója". A nyelv története szoros kapcsolatban van a nép történetével és így a nyelvtudománynak mint társadalomtudománynak harmonikus összefüggésben kell fejlődnie egyrészt a történeti és filozófiai tudományokkal, másrészt a társadalmat és annak fejlődését tanulmányozó tudományokkal (a történelemmel, a régészettel, a néprajzzal, a népművészeti alkotások történetével, az irodalomtörténettel, a társadalomtudománnyal, a lélektannal, stb.) Ugyanekkor a nyelv szét téphetetlen és közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, minthogy a gondolatok kicserélődésének az eszköze az emberi társadalomban. I.V.Sztálin hangsúlyozza, hogy a gondolatok "csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek". Ha a nyelv nem felépítmény, akkor a vele szét bonthatatlan kapcsolatban lévő gondolkodást sem lehet felépítményszerű kategóriának elismerni.

A gondolkodás nem ugyanaz, mint az ideológia. "A gondolatok realitása a nyelvben nyilvánul meg". Így módon a nyelv tanulmányozása szoros kapcsolatban áll a dialektikus logikával, a megismerés dialektikus materialista elméletével.

Nagyon fontos I.V.Sztálinnak arra való utalása, hogy a gondolkodás szét téphetetlen kapcsolatban van a nyelvvel, s hogy pusztán nyelvi anyagtól mentes gondolatok a nyelvet használó embereknél nem léteznek. Ebből vitathatatlanul következik, hogy a nyelvre és a gondolkodásra vonatkozó azon elképzelések, amelyek N.J.Marr és sok követője elméletét jellemzik, valamint a nyelv értelmezésének az az elve, amely nem a "nyelvi anyag alapjára" támaszkodik, hanem a "pusztán" fogalmi kategóriákra, nem felel meg a marxizmusnak, mert idealista. N.J.Marr nemcsak hogy a nyelvet gyakran az ideológiával azonosította, hanem a gondolkodást a nyelvtől teljesen elszakította. Azt tanította, hogy a formalista logika a burzsoázia tulajdona, hogy a proletariátus gondolkodása - dialektikus materialista. Azonban ezeknek a tételeknek a nyelvre való alkalmazásánál nem tudta döntően kimutatni a gondolkodás minőségi különbségeit a "burzsoázia nyelvében" és "a proletariátus nyelvében". N.J.Marr meggyőzte tanítványait arról, hogy az emberiség jövő nyelve nem hangnyelv lesz, hogy nem lesz kapcsolatban a "természet normáival", hogy az emberiség legyőzve az időt és teret, érintkezési eszközül a nyelv "természeti anyagától" mentes gondolkodást fogja használni. Számos példát lehet felhozni a gondolkodásnak a nyelvtől való elszakítására N.J.Marr nyelvtani elméleteiben is.

I.V.Sztálin munkái teljes világosságot derítenek a nyelv és a gondolkodás közti kapcsolatra vonatkozó marxista kérdésfeltevésekre. Sztálin munkái arra serkentik a szovjet nyelvészeket és filozófusokat, hogy foglalkozzanak a következő kérdések mély dialektikus-materialista alapon való kidolgozásával: a nyelv és a világnézet, a nyelv és a tudomány, a gondolkodás és az ideológia, az osztályideológiáknak az irodalmi nyelv szótárában való tükröződései és ezek szemantikai össznépi átalakulása, az össznépi lexika és a tudományos terminológia közötti kölcsönhatás, össznépi és osztályvelemek a nyelv szemantikájában, a szépirodalmi nyelvben, a nyelv és az ideológiai felépítmények.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy N.J.Marrnak a nyelvről és a gondolkodásról, a nyelvnek és a gondolkodásnak a taglejtéses nyelvtől és "taglejtéses gondolkodástól" a hangnyelvig és az ezzel kapcsolatos "osztálygondolkodásig" való fejlődéséről szóló tanítása egyes pszichológusoknál és különösen a süketnémák nyelvénél, a mimikus beszédnél a tanulmányozásával foglalkozó gyógypedagógusoknál talál menedéket és fejlődik tovább. I.V.Sztálin D.Belkin és Sz.Furer elvtársaknak adott válaszában tisztázza N.J.Marr azon tételének hibás voltát, hogy az emberi társadalomnak egy időben nem volt szavakból álló nyelve, hogy akkor a később kialakult szónyelvet a "kéznyelv" helyettesítette. I.V.Sztálin bebizonyítja, hogy "a hangnyelv vagy szónyelv volt mindig az emberi társadalomnak egyetlen nyelve, amely alkalmas arra, hogy az emberi érintkezésnek teljes eszköze legyen." 61) A szavakból álló nyelv és az u.n. gesztus "nyelve" távolról sem egyenlő jelentőségű és egyenlő értékű. Az u.n. gesztusnyelv jelentősége, annak rendkívüli szegénysége és korlátozottsága következtében igen csekély, "a jelbeszédet ugyanugy nem lehet egy színvonalra állítani a hangnyelvvél, mintahogy nem lehet egy színvonalra helyezni az ősi fakapát napjaink öt eketesttel és traktorvontatású sörös vetőgéppel kapcsolott hernyótalpas traktorával". 62) Ezzel kapcsolatban el kell dönteni az írásbeli nyelvvél nem rendelkező, hanem csak "mimikus" nyelvet, "gesztus nyelvet" használó süketnémák gondolkodásának kérdését is. A süketnémák gondolatai - szemléltetőek, képesek. "Világos, hogy minthogy a süketnémáknak nincs nyelvük, gondolataik sem támadhatnak nyelvi anyag alapján. Nem jelenti-e ez azt, hogy a süketnémák gondolatai üresek, nem kapcsolódnak össze "a természet normáival" (Marr kifejezése)? Nem, nem azt jelenti. A süketnémák gondolatai csupán azoknak a képeknek, érzeteknek, képzeteknek alapján keletkezhetnek és létezhetnek, amelyet életük során a külső világ tárgyairól és ezek kapcsolatairól, a látó, tapintó, ízlelő és szaglószervek révén halmozódnak fel bennük. Az a gondolat, mely e képeken, érzeteken, képzeteken kívül van - üres, hiányzik belőle mindennemű tartalom, azaz nem létezik". 63) Lényegében ez azt jelenti, hogy a gondolkodás lehetőségei és perspektívái, vagyis a valóságnak absztrakciók (fogalmak, ítéletek, következtetések) formájában való visszatükröződései a nyelvvél nem rendelkező süketnémáknál nagyon korlátozottak.

Mindezeket a nyelvre, mint társadalmi jelenségre, társadalmi funkcióira, fejlődésének törvényszerűségeire, egyik minőségből egy másik, új minőségbe való átmenetelésére, a nyelvre és a gondolkodásra vonatkozó mély gondolatokat I.V.Sztálin műveiben kapco-

latba hozza a nyelv sajátos tulajdonságainak új értelmezésével. Ez az értelmezés élesen különbözik attól, ahogyan a nyelv sajátos tulajdonságait N.J.Marr és követői kifejtették, I.V.Sztálin tanítása értelmében a nyelv alapját a nyelvtan szerkezete és alapvető szókincse alkotja. Azonban a nyelv éppen a nyelvtan segítségével nyer lehetőséget arra, hogy az emberi gondolatokat anyagi, nyelvi burokba öltöztesse... A nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú, elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek a jele. 64) A nyelv azon főfunkciója szempontjából, hogy a nyelv az emberi érintkezés eszköze, a nyelv szótári szókészlete csak építőanyag. Ebben az építőanyagban meg kell különböztetni az alapvető szótári szókincset, amely nagyon szilárd és évszázadok folyamán fennmaradt és a nyelv szótári szókészletét, amely nagyon változékony, majdnem szakadatlanul változó állapotban van. Hiszen "a nyelv egyszerre és közvetlenül tükrözi vissza a termelésben beállott változásokat, nem várja meg az alaphoz bekövetkező változásokat. 65) Így "az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szótárának kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához. És a nyelv, amely közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani szerkezetét". 66) Ezzel szemben a nyelv alapvető szókincse és nyelvtani szerkezete, amelyek a korszakok egész sorának a termékei, nagyon lassan változnak, - függetlenül az alapokban és a felépítményben végbemenő változástól, miközben a nyelv nyelvtani szerkezete még lassabban változik mint alapvető szótári szókincse. Az alapvető szótári szókincs, amely magában foglalja az összes gyöksszavakat is, szolgál alapul az új szavak képződéséhez. Így új materialista alapon merül fel a nyelv etimológiai történeti szótárának kérdése. Az alapvető szótári szókincsnek és a nyelv nyelvtani szerkezetének fejlődése belső törvényeknek van alárendelve. Ugyanakkor a nyelv alapvető szótári szókincsét az egész nép használja. I.V.Sztálin az alapvető szótári szókincsről és a szótári szókészletről való tanításával megvetette a történeti lexikológia és a történeti szóképzéstan szilárd marxista alapjait.

Nagyon fontos és termékenyítő hatású a történeti nyelvtan és a történeti lexikológia tanulmányozásának továbbfejlesztése szempontjából I.V.Sztálinnak a nyelv belső törvényeiről szóló tanítása. Éppen ezekben a törvényekben nyilvánul meg élesen a nyelv nemzeti önállósága. Az idegen nyelvből átvett jövevényszavak az őket átvevő nyelv belső törvényei szerint átalakulnak hangtani alakjukban, nyelvtani szerkezetükben és értelmi tartalmukban. Az új szavak képzési módjaira a nyelv fejlődésének belső törvényei szintén hatással vannak.

Ílymódon a nyelvtudomány valamennyi főbb területe, - a nyelvtan, a lexikológia, a szóképzéstan, a nyelvtörténet, a történeti dialektológia, mely marxista megvilágítást nyert I.V.Sztálin munkáiban. Ezzel kapcsolatban ki kell térnünk I.V.Sztálinnak az egész nép beszélt nyelvire vonatkozó útmutatásaira. A korábbi szovjet nyelvtudományban elterjedt egy hazug, marxistaellenes nézet, amely szerint csak a jövő szocialista társadalomban - az osztályharc megszűnésével, az osztályok közötti válaszfalak ledőlésével

lesz a nyelv valóban közös, össznépi. Az osztálytársadalomban azonban a nyelv mindig osztályjellegű marad. Sőt ezen "tanítás" értelmében, - a nemzeti nyelvnek közösségi jellege is minimális, minthogy a nemzeti nyelv a kapitalizmus korszakában lényegében a burzsoázia osztályérdekeit szolgálja. Ez a nyelv osztályjellegéről vallott marxistaellenes elképzelés eltorzította a nyelv társadalmi funkcióinak megértését, eltörölte a határt a nyelv és a dialektus között. Természetes, hogy a nyelv történeti fejlődésének egész fejtegetése elferdített, történelemellenes jellegűvé vált. I.V.Sztálin a nyelvtörténészeket a valóban marxista kutatási vonalra vezeti. Világosan, pontosan és rendkívül egyszerűen magyarázza meg a marxista nyelvtörténet főbb kategóriáit és fogalmait. I.V.Sztálin rámutat arra, hogy ... "a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden korszakában közös és egységes volt a társadalom számára, egységes módon szolgálta a társadalom tagjait, függetlenül azok társadalmi helyzetétől." 67)

A törzs, a nép a nemzet nyelve az egész nép által beszélt nyelv. Emellett vannak dialektusok, helyi tájszólások is, de ezeknek fölébe emelkedik a törzsnek vagy a nép egységes és közös nyelve. A néptömegek beszélte tájszólásoknak megvan a maguk alapvető szókincsük és nyelvtani szerkezetük. Ennélfogva közülük egyesek alapul szolgálhatnak a nemzeti nyelv számára. A népi tájszólásoktól meg kell különböztetni az osztály-dialektusokat és a zsargonokat, amelyek csak valamely osztály szűk felső rétegének tagjai között használatosak. Különösen hajlamosak az ilyen "osztály"-dialektusok kialakítására "a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok felső rétegei: a nemesi arisztokrácia és a burzsoázia felső rétegei". Ezeknek az "osztály"-dialektusoknak és zsargonoknak nincs meg a maguk alapvető szókincse és nyelvtani szerkezete, ezek mindezt a nemzeti nyelvből kölcsönözték. Ezeknek az "osztály"-dialektusoknak és zsargonoknak, amelyek egyes sajátos szavakból álló szógyűjtemények kifejezéssel és fordulattal, néhány idegen szóval és néha az össznépi szavak egyes eltérő jelentésével tűnnek ki, "mincs semmiféle nyelvi önállóságuk és tengődésre vannak ítélve". Általában véve az össznépi nyelvben viszonylag elenyésző számu ilyen sajátos osztályelem van. "Csupán a marxizmus kérdéseiben való tudatlanság és a nyelv természetének teljes meg nem értése sugalmazhatta egyes elvtársainknak a társadalom széteséséről, az "osztály"-nyelvtanokról" és az "osztálynyelvekről" szóló mesét. 68) - jegyezte meg Sztálin elvtárs az u.n. "Új nyelvelmélet" képviselőivel kapcsolatban. Ily módon, a nyelvtudományi kérdésekkel kapcsolatban lezajlott vita során I.V.Sztálinnak "Marxizmus és nyelvtudomány", "A nyelvtudomány néhány kérdéséhez" és "Válasz az elvtársaknak" c. zseniális művei segítségével megoldódtak a marxista elmélet és a nyelvtörténet alapvető, központi kérdései és a szovjet nyelvtudomány minden eszközt és lehetőséget megkapott arra, hogy fejlődése folyamán az első helyet foglalja el a világon.

VI.

A szovjet nyelv tudomány I.V.Sztálin zseniális eszméivel felvértezve fejlődésének új periódusába lép, új utakon kezd haladni. Átalakul a nyelv tudományi intézetek és az egyetemi filológiai fakultások egész terve. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának újonnan szervezett Nyelv tudományi Intézete hivatott arra, hogy I.V.Sztálin vezető útmutatásai nyomán haladva vezesse a szovjet nyelv tudomány módszertani alapjainak és konkrét tematikájának átdolgozására irányuló hatalmas munkát. Mélyreható nyelvészeti analízis és kritika alá kell venni N.J.Marr és követői hibás tételeit, amelyek a filologusok és nyelvészek között széles körben elterjedtek. (Pl. a nyelv fejlődés stadiálitásának elmélete, a nyelvek stadiális és tipológiai osztályozása, a nyelv tan felépítésének Marr-féle elvei, a lexikológiának vagy a lexikának Marr-féle értelmezés szerinti viszonya a nyelv tanhoz, N.J.Marr "szemantikai törvényei", mintha ezek minden időre és nyelvre nézve univerzális jelentőségűek lennének, a "fonetikai törvények" kérdése N.J.Marr elmélete szerint, stb. Hiszen "szabadulás" N.J.Marr hibáitól, a marxizmus meghonosítása a nyelv tudományban az az út, amelyen a szovjet nyelv tudománynak járnia kell, amint erre I.V.Sztálin rámutatott. "A marxizmus meghonosítása a nyelv tudományban" azon alapvető útmutatások alkotó továbbfejlesztése és a konkrét nyelvek tanulmányozására való alkotó alkalmazása révén lehetséges, amelyek I.V.Sztálin általános nyelvészeti munkáiban találhatók. A Nyelv tudományi Intézet tervbevette néhány olyan kollektív munka előkészítését, amelyek a nyelvről szóló sztálini útmutatás fényénél a szovjet nyelv tudomány legközelebbi feladatainak és céljainak részletes kijelölését és konkretizálását tűzik ki célul. E kollektív munkák tematikája: "a szovjet nyelv tudomány főbb kérdései", "a rokonnnyelvek csoportjai (családjai) tanulmányozásának problémái és feladatai", "a marxista-leninista lexikológia felépítésének elvei", "a nyelv tan, tárgya és feladatai". E kollektív vállalkozás sikeres megvalósítása céljából, pl. a szovjet nyelv tudomány főbb kérdéseinek szentelt gyűjteményes kötet összeállítása érdekében nagyon hasznos a nyelvészek és a filozófusok együttműködése, (olyan problémák megvilágításánál, mint a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és a tudat történeti fejlődése, a nyelv fejlődésének belső törvényszerűségei a szemantika területén, a logika és a nyelv tan I.V.Sztálin munkái fényénél, a nyelv szerepe a megismerés elméletében stb.) Ezenkívül szerepel a tervben a nyelvészek és az irodalomtudósok közös munkája is. "A nyelv és a szépirodalom problémái" címen. Ennek során tanulmányozni fogjuk a költői nyelvvel és jellegzetes sajátosságaival, a nyelvvel, mint a művészi ábrázolás eszközével, az individualis szóképzés határaival, a dialógusnak a szépirodalmi nyelvben való szerepével, a szépirodalmi mű stilisztikai elemzésének elveivel, az egyéni stilussal, mint a világnézet kifejezésének rendszerével stb. kapcsolatos kérdéseket. A történeti nyelv tanok, valamint a konkrét nyelvek alapvető szókincse és szótári szókészlete tanulmá-

nyozásának ujult energiával kell haladnia abban az irányban, amelyet I.V.Sztálin jelölt ki. Nagyobb tér nyílik a világ nyelvei mai állapotukban való tanulmányozásának munkája számára is és ebben a munkában kellő helyet foglal el a nyelvtan is, "mint az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának az eredménye". Az e téren végzett kutatások szempontjából nagyon jelentősek azok a kutatások, amelyek célja a szocialista népek nyelvének fejlődése terén észlelhető törvényszerűségek tanulmányozása. A nyelvtörténet kérdései a nép történetével kapcsolatban I.V. Sztálin alapvető munkáinak fényénél új értelmet nyernek és új irányba terelődnek. A Nyelvtudományi Intézet kutatómunkájának tervében szereplő monográfiák közül kiemelkenek azok a monográfiák, amelyek egyes nemzeti nyelvek (az orosz, a francia, az angol, a német stb.) kialakulásának kérdéseit tárgyalják.

Magától értetődik, hogy az a tematika, amely az orosz nyelv állapotának és történeti fejlődésének, az orosz nyelv nyelvtani szerkezetének és szótári szókészletének tanulmányozásával, továbbá az orosz szépirodalmi nyelv vizsgálatával, egyes szótárak szerkesztésével (az ó-orosz nyelv szótára, a mai orosz nyelv szótára Puskindól korunkig, Puskin-szótár), továbbá az irodalmi orosz nyelv és a népi tájszólások tanulmányozásával kapcsolatos, a Nyelvtudományi Intézet tudományos kutatásainak munkatervében igen nagy helyet foglal el.

I.V.Sztálin az orosz nyelvvel és más szláv nyelvekkel foglalkozó szovjet szakemberek elé komoly feladatul tűzte ki - a szláv nemzetek nyelvi rokonságának tanulmányozását, "e nemzetek nyelvi rokonságának a tanulmányozása - mondotta I.V.Sztálin, - a nyelvtudománynak nagy hasznára lehet a nyelvfejlődés történetének tanulmányozása terén". 69) E feladat teljesítése kapcsolatban áll az összehasonlító-történeti módszer felhasználásával, amely I.V. Sztálin szavai szerint "... komoly hibái ellenére még mindig jobb, mint N.J.Marr valóban idealista négvelemes analizise". 70) Az összehasonlító-történeti módszer tökéletesítésének és a dialektikus és történelmi materializmus alapján való átalakításának kérdése nagyon időszerű. Még a vita során L.A.Bulahovszkij prof. "A materialista nyelvtudomány utjai" c. cikkében nagyon helyesen írta: "Az összehasonlító-történeti módszernek igen nagy érdemei vannak a nyelvtudomány területén. Gyakorlati felhasználhatósága kimeríthetetlen, mivel igen sok - az indoeurópai és más rendszerrel kapcsolatos nyelvi kérdést lehet és kell megoldani ezzel az eljárással. Az más lapra tartozik, hogy felhasználhatóságának mik a határai, hogy a tökéletességnek és a tökéletesíthetőségnek milyen fokán áll". 71)

Igy tehát Sztálinnak a nyelvről szóló tanítása a szovjet nyelvtudósokat igazi és sokat ígérő fegyverekkel látja el a burzsoá idealista nyelvészeti nézetek elleni harcukra. A nyelv társadalmi jellegének fejlődése törvényszerűségeinek, társadalmi funkcióinak, jellegzetes sajátosságainak Sztálin-nyújtotta értelmezését felhasználva a szovjet nyelvtudósok megsemmisítő kritika alá vehetik a külföldi nyelvészeknek a nyelvre vonatkozó különféle reakciós nézeteit.

Mindezeknek és egyéb hasonló elméleti és gyakorlati nyelvészeti kérdéseknek eldöntésén és tanulmányozásán kívül a szovjet nyelvészeknek szilárd és bátor magatartást kell tanusítaniuk az élet reális követelményeivel szemben. Ezzé kell járulniuk azoknak a szükségleteknek gyors kielégítéséhez, amelyek asoknyelvű Szovjetunióban a nyelvfejlesztés terén mutatkoznak.

I.V.Sztálin a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló zseniális munkáival a szovjet nyelv tudósok kezébe olyan pontos és biztos iránytűt adott, amelynek segítségével a nyelvészeti kutatás bármely területén bátran elmélyedhetnek.

(Izvesztvija AN SzSzsZR,
Otgyvelenvije litveraturi i
jazika, 1950/IX/1. 35-60.l.)

J e g y z e t e k.

1. Vseszsojuznij centralnij komitet novovo alfavita N.J.Marra. (Az N.J.Marr-féle új ábécé Összövetségi Központi Bizottsága), Moszkva, 1936. Előszó. (oroszul).
2. U.o. 156.lap.
3. Sztálin, Marksizmus i voproszi jazikoznanyija (Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései). Oroszul: Pravda kiad. 1950. 26. l.; magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 29. l.
4. N.J.Marr, Válogatott munkái, 2. köt. 370-371. l. (oroszul).
5. Hát szükség van egyáltalán nyelvtanra?" - kérdezte N.J.Marr. (Vál. munkái, 2. köt. 374. l.; oroszul).
6. G. Sz. Ahvlegyanvi. A szovjet nyelvtudomány fejlődésének lenini - sztálini útja. Oroszul: Pravda, 1950. június 27.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950. 286. l.
7. G. Szanzsejev, Vagy előre, vagy hátra. Oroszul: Pravda, 1950. május 23.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), Szikra 1950. 116. l.
8. Lásd Csernih prof. cikkét. Oroszul: Pravda, 1950. június 20.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
9. Sztálin, Marksizmus i voproszi jazikoznanyija (Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései). Oroszul: Pravda kiad. 1950. 27. l.; magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 30. lap.

10. U.o. Oroszul: 28. l.; magyarul: 30. l.
11. U.o. Oroszul: 29. l.; magyarul: 30-31. l.
12. U.o. Oroszul: 28. l.; magyarul: 31. l.
13. U.o.
14. N.J.Marr, Vál. munkái, 2. köt. 107-108. l. (oroszul).
15. N.J.Marr, Jazik i szovremennosztv (A nyelv és a jelenkor), Izvesztvija GAIMK, 60. füz. 1932. 35. l. (oroszul).
16. N.J.Marr, Vál. munkái, 5. köt. 334-335. l. (oroszul).
17. N.J.Marr, Jazik i szovremennosztv (A nyelv és a jelenkor), 35. l. (oroszul).
18. N.J.Marr, Vál. munkái, 2. köt. 452. l. (oroszul).
19. U.o., 5. köt. 481. l. (oroszul).
20. N.J.Marr, Jazik i szovremennosztv (A nyelv és a jelenkor), 9. l. (oroszul).
21. N.J.Marr, Vál. munkái, 2. köt. 25. l. (oroszul).
22. I.I.Mescsanyinov, Rol akagyemika N.J. Marra v otvečsesztvennom jazikoznanyiji (N.J.Marr akadémikus szerepe a szovjet nyelvtudományban), Russzkij jazik v skole, 1949, 2. sz. 9. l. (oroszul).
23. U.o., 10. l. (oroszul).
24. I.I. Mescsanyinov, N.J. Marr akadémikus örökségének továbbfejlesztéséért. Oroszul: Pravda, 1950. május 16.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
25. N.Sz. Csemodanov, A szovjet nyelvtudomány fejlődésének utjai. Oroszul: Pravda, 1950. május 23.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
26. A.Sz. Csikobava, A szovjet nyelvtudomány néhány kérdéséről. Oroszul: Pravda, 1950. május 9.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
27. G.A. Kapancjan, Marr néhány általános nyelvtudományi tételéről. Oroszul: Pravda, 1950. május 30.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
28. Sz. Nvikiforov, Az orosz nyelvtörténet és N.J. Marr elmélete. Oroszul: Pravda, 1950. június 13.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.
29. U.o.

30. Sztálin, Marksizmus i voproszi jazikoznanyija (Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései). Oroszul: Pravda kiadás, 1950. 47-48. l.; magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. Melléklet 10. l.

31. U.o. Oroszul: 48. l.; magyarul: 11. l.

32. Oroszul: Pravda, 1950. május 23.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950.

33. N.Sz. Csemodanov prof., I.V.Sztálin i szovetszkoje jazikoznanyije (I.V. Sztálin és a szovjet nyelvtudomány), Russzkij jazik v skole, 1949. 6. sz. 18-19. l. (oroszul).

34. U.o. 15-16. l.

35. U.o.

36. K. Marx és F. Engels, Művei, 4. köt. 21. l. (oroszul).

37. Izvesztijja AN SzSzsZR, Otgvelenvije lityeraturi i jazika, 1941. 1. sz. 53. l. (oroszul).

38. K. Marx és F. Engels, Vál. művei. Oroszul: 1948, 2. köt. 307. l.; magyarul: Szikra 1949, 2. köt. 320. l.

39. Lásd G.V. Rogov docens recenzióját N.F. Jakovlev: Grammatyika lityeraturnovo kabargvino-cserkesszkovo jazika (A kabard-cserkesz irodalmi nyelv nyelvtana) c. munkájáról. Az A. Gulukadze nevét viselő kutaiszi állami pedagógiai intézet kiadványa, 9. köt. 1949. 479-480. l. (oroszul).

40. Előadás a jafetita kutatóintézetben, 1921. kézirat (oroszul).

41. N.J.Marr kéziratgyűjteménye, ed. chr. A. 705 (1928). (oroszul).

42. N.J.Marr, Válogatott munkái 2. köt. 397. l. (oroszul).

43. U.o., 398. l.

44. Oroszul: Pravda, 1950. július 4.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950. 302. l.

45. N.J.Marr, Vál. művei, 2. köt. 373. l., 375-376. l. (oroszul).

46. U.o. 373. l.

47. U.o. 379. l.

48. U.o. 374. l.

49. I.I.Mescsanyinov, N.J.Marr, Izv. AN SzSzsZR. Otgvelenvije lityeraturi i jazika, 3-4. füz. 107. l. (oroszul).

50. I.I. Mescsanyinov, Novoje ucsenyije o jazike na szovremennon etape razvityija (Az új nyelvelmélet a fejlődés mai szakaszán). Russzkij jazik v skole, 1948, 6. sz. 3. l. (oroszul).

51. N.J.Marr, Vél. művei, 2. köt. 129. l. (oroszul).
52. U.o. 129. l.
53. U.o. 129-150. l.
54. Lásd I. Kairov: O prepodavanviji russzkovo jazika v skole (Az orosz nyelv iskolai oktatásáról), Ucsitvelszkaja gazeta, 1950. augusztus 5. (oroszul).
55. V.M. Beregina, Ucsenvije akad. I.I. Mescsanyinova o szintakszicseszkih gruppah, (I.I. Mescsanyinov akad. tanítása a szintaktikai csoportokról, Russzkij jazik v skole, 1948. 6. sz. (oroszul).
56. Sztálin, Marksizm i voproszi jazikoznanyija (Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései). Oroszul: Pravda kiadás, 1950. 25. l.; magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 27. l.
57. U.o. Oroszul: 25. l.; magyarul: 28. lap.
58. Sztálin, A leninizmus kérdései. 10. kiad., 1935. 426-427. l., 431. l. (oroszul).
59. Sztálin, Művei, 11. köt. Oroszul: 341, 347, 348-349. l.; magyarul: 379-380. l.
60. Sztálin, Marksizm i voproszi jazikoznanyija (Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései). Oroszul: Pravda kiadás, 1950. 47. l.; magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. Melléklet 9-10. l.
61. U.o. Oroszul: 40. l.; magyarul: melléklet 3. l.
62. U.o.
63. U.o. Oroszul: 41. l., magyarul: melléklet 3-4. l.
64. U.o. " : 20.; magyarul: 22-23. l.
65. U.o. " : 8.; " 11. l.
66. U.o. " : 9.; " 11. l.
67. U.o. " : 9.; " 12. l.
68. U.o. " : 16.; " 18. l.
69. U.o. " : 28.; " 31. l.
70. U.o.
71. Oroszul: Pravda, 1950. június 13.; magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra 1950. 193. lap.